

เหตุการณ์ตากใบกับการเปลี่ยนแปลงที่ชะงักงัน*

ประทัບจิต นีละไพจิตร**
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หัวข้อ “ความยุติธรรมกับการขับเคลื่อนความขัดแย้ง: ศึกษากรณีเหตุการณ์ความรุนแรงหน้า สภ.ตากใบ จ.นราธิวาส” ซึ่งได้รับการอุดหนุนวิทยานิพนธ์จาก “ทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (Email: tubjit@gmail.com)

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งพิจารณากระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งรุนแรงที่มีความยืดเยื้อในสามจังหวัด ชายแดนภาคใต้ของไทยผ่านการพิจารณาเหตุการณ์การสลายการชุมนุมหน้าสถานีตำรวจภูธรอำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ในฐานะ “เหตุการณ์ที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยน” บทความนี้มีข้อถกเถียงว่า เหตุการณ์ตากใบ มีลักษณะเป็นเหตุการณ์ที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยน ในแง่ของการจุดประกายความสนใจความขัดแย้งยืดเยื้อในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้จากภายในและระหว่างประเทศ นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีการในการแก้ไขความขัดแย้งรุนแรงของรัฐบาลในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อย่างไรก็ตาม หลักฐานที่ค้นพบแสดงให้เห็นว่า กระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีนี้เกิดขึ้นอย่างขงก้งัน (uneven transformation)

คำสำคัญ: ความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ, การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง, เหตุการณ์ที่ส่งผลเชิงแปลงเปลี่ยน, สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

Takbai Incident and Uneven Conflict Transformation^{*}

Pratubjit Neelapaijit^{**}
Chulalongkorn University

^{*} This research article is part of a dissertation titled “Justice and Conflict Transformation: A Case Study of Takbai Incident in Narathiwat Province” sponsored by the 90th Years of Chulalongkorn University Fund, Ratchadapisek Soport Fund of Graduate School, Chulalongkorn University.

^{**} Doctor of Comparative Politics Program, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University (Email: tubjit@gmail.com)

Abstract

This article examines the conflict transformation process in the protracted conflict in the Southern Border Provinces of Thailand through the use of force against assembly in front of the Takbai Provincial Police Station on 25 October 2004 which is considered in this study as a ‘transformative event.’ This article argues that Takbai incident was a transformative event in that it triggers internal and international attention on protracted conflicts in the southernmost region that in turn put pressure to the Thai government to change the approach in dealing with the violent conflict in the Southern Border Provinces. However, the data provides evidences that the progress of conflict transformation in this case is seemingly uneven.

Keywords: Protracted Conflict, Conflict Transformation, Transformative Event, The Southern Border Provinces

บทนำ

ข้อถกเถียงเรื่องสันติภาพแบบไทยๆ กับที่มาแนวความคิดการแปลง เปลี่ยนความขัดแย้งจากความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนใต้

การถกเถียงเรื่องความหมายของ สันติภาพ (peace) ซึ่งในความเข้าใจของผู้คนทั่วไปมักให้ความหมายสันติภาพเกี่ยวข้องอยู่กับความสุขทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมและมักมองความสุขสงบดังกล่าวเป็นสภาพที่ปราศจากความขัดแย้ง เหนือเช่นเดียวกันกับความเข้าใจต่อสภาวะสุขสงบของสังคมไทยที่อยู่บนพื้นฐาน คือ ภาวะที่ทุกฝ่ายต่างยึดถือคุณค่าทางสังคมเรื่อง “ความสามัคคี” และความเป็นเนื้อเดียวกันทั้งสังคมโดยเฉพาะที่เป็นชนชาติเดียวกันที่ใช้ภาษารวมทั้งมีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันในชาติ ความเข้าใจพื้นฐานดังกล่าวมีผลต่อมาทำให้ความคิดเรื่องการแก้ไขความขัดแย้งในสังคมไทยได้ละเลยความเป็นจริงทางโครงสร้างทางสังคมการเมืองของไทยที่ประกอบไปด้วยประชากรผู้มีความแตกต่างหลากหลายด้านชาติพันธุ์ (เชื้อชาติและศาสนา) มีช่องว่างด้านระดับการศึกษาและรายได้ต่อหัวที่ไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งมีจุดยืนด้านอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน ฐานคิดเช่นนี้ส่งผลให้สังคมไทยและรัฐไทยมีแนวโน้มที่จะเลือกใช้วิธีการต่างๆ รวมทั้งการใช้ความรุนแรงเพื่อยุติปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างเด็ดขาดโดยเร็วแม้กระทั่งกระทำการใช้มาตรการความรุนแรงเพื่อระงับยับยั้งปัญหาความขัดแย้งนั้น ไม่เพียงแต่จะทำให้ความขัดแย้งนั้นเลวร้ายลงจนก่อให้เกิดการใช้ความรุนแรงตอบโต้ แต่การที่ประชาชนรู้สึกถึงความไม่ได้รับความยุติธรรมจากวิธีการที่รัฐเลือกใช้จัดการกับความแตกต่างและความขัดแย้งยิ่งซ้ำเติมให้ความขัดแย้งดำเนินอยู่ต่อไปอย่างไม่ยุติลงโดยง่าย โดยเฉพาะเมื่อความขัดแย้งเหล่านั้นมีรากฐานมาจากความรู้สึกว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมทางสังคมอยู่แล้ว

การตั้งคำถามต่อความสัมพันธ์ระหว่างมุมมองสันติภาพกับการแก้ไขความขัดแย้งในสังคมไทย ปรากฏชัดเจนนขึ้นเมื่อความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งอันที่จริงเกิดขึ้นมายาวนานแล้วนั้นได้ปะทุขึ้นอีกและทวีความ

รุนแรงขึ้น อีกทั้งมีแนวโน้มจะมีลักษณะเป็น **ความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ** ดังปรากฏข้อมูลทางสถิติตั้งแต่ปี 2547 จนถึงสิงหาคม 2559 เกิดเหตุการณ์ ความรุนแรงขึ้นแล้วถึง 16,181 ครั้ง และแม้ว่าจำนวนเหตุความรุนแรงที่เกิดขึ้นในรอบ 12 ปีดังกล่าวจะมีจำนวนเพิ่มขึ้น ลดลงอย่างไม่แน่นอน แต่จำนวนผู้เสียชีวิต และบาดเจ็บกลับเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ทั้งนี้ผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บรวมกันตลอด 12 ปี มีจำนวนสูงถึง 18,223 คน (ศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้, 2559) นอกจากนี้ ความรุนแรงยังขยายอาณาบริเวณพื้นที่ที่เกิดเหตุกว้างกว่าสามจังหวัด ชายแดนออกไปอีก 4 อำเภอในจังหวัดสงขลา อันได้แก่ ฉะบะ นาทวี สะบ้าย้อย และเทพา และมีแนวโน้มที่ความรุนแรงจะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทั้งมิติ ความสัมพันธ์แนวตั้งระหว่างรัฐกับประชาชนในพื้นที่ และมิติความสัมพันธ์ แนวนอนคือระหว่างผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลายในพื้นที่ด้วย (รัตติยา สาและ, 2549) นอกจากนี้ เหตุการณ์ความไม่สงบยังดูเหมือนจะไม่สามารถยุติลงได้ แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางการเมืองระดับชาติ อาทิ การ รัฐประหารในปี 2549 รวมถึงการผลัดเปลี่ยนรัฐบาลอีกหลายครั้งหลังจากนั้น และการรัฐประหารในปี 2557 ด้วย

“ความรู้สึกไม่ได้รับความยุติธรรม” เป็นประเด็นที่มีคณะกรรมการ ศึกษาของฝ่ายนโยบายหลายคณะระบุว่าอาจจะเป็นรากเหง้า (root cause) ของ ความแค้นยืดยื้อเรื่องจริงในพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้ อันเริ่มมาจากความขัดแย้งของ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนชาวมลายูมุสลิมที่มีประวัติศาสตร์ ภาษา และวัฒนธรรมท้องถิ่นแตกต่างไปจากส่วนอื่นๆ ของประเทศและรัฐบาลกลาง ทั้งนี้ มีการให้คำอธิบายไว้ด้วยว่าความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมของชาวมลายูมุสลิม ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ หมายถึง ความรู้สึกที่ถูกเลือกปฏิบัติโดยอคติทาง ชาติพันธุ์ของเจ้าหน้าที่รัฐและปราศจากความรับผิดชอบใดๆ ส่งผลให้ชาวมลายู มุสลิมบางส่วนในพื้นที่รู้สึกว่ามีทางเลือกหรือร้องเรียนความไม่เป็นธรรม เพราะจะถูกกล่าวหาว่ากำลังสร้างปัญหาและทำลายอำนาจอธิปไตย อีกทั้งอาจถูก พังเล็งว่า “เป็นกลุ่มแบ่งแยกดินแดน” จึงจำเป็นต้องอดทนและนิ่งเฉยแม้รู้สึก

อิตอัด (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนเพื่อสอบสวนศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบฯ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2551: 3) ส่วนการกระทำที่มีความหมายว่าเป็นความอยุติธรรมต่อชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่ดังกล่าวก็หมายรวมถึงการที่เจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนเลือกปฏิบัติ (discrimination) กับชาวมลายูมุสลิมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม หรือบางกรณีก็นำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชนของชาวมลายูมุสลิม เช่น การจับกุมตามอำเภอใจ การดำเนินการสอบสวนและดำเนินคดีที่ขาดความโปร่งใส และความรวดเร็ว ตลอดจนการซ้อมทรมานเพื่อให้รับสารภาพ การสังหารนอกกระบวนการยุติธรรม และการบังคับบุคคลสูญหายโดยปราศจากความรับผิดชอบ (accountability) เป็นต้น (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนเพื่อสอบสวนศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบฯ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2551: 10-11) ความรู้สึกไม่ได้รับความยุติธรรมที่เชื่อมโยงกับความรุนแรงในพื้นที่ดูเหมือนจะเข้าใจได้ง่ายจากสิ่งที่ปรากฏให้เห็นชัดเจน คือ ผู้ที่รู้สึกไม่ได้รับความยุติธรรมจำนวนหนึ่งเลือกใช้ความรุนแรงในการต่อสู้กับความอยุติธรรมอันดำรงอยู่และ/หรือเพื่อระบายความอึดอัดคับข้องใจ แต่ความรู้สึกเช่นนี้ทำให้การถกเถียงเรื่องการแก้ปัญหาความขัดแย้งรุนแรงมีความซับซ้อนมากขึ้นเพราะผู้เลือกใช้ความรุนแรงบางส่วนก็ไม่ใช่ผู้ได้รับผลกระทบจากความอยุติธรรมโดยตรง แต่เพราะได้รับอิทธิพลจากการบอกเล่าเรื่องราวความ อยุติธรรมที่เคยเกิดขึ้นเมื่ออดีตในพื้นที่ต่างๆ จากรุ่นสู่รุ่น

การยอมรับในเบื้องต้นว่า ความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้เกิดจากสาเหตุเบื้องต้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้หลังการอธิบายภาวะสันติภาพและการแก้ไขความขัดแย้งในแบบเดิมด้วยวิธีการผสมกลมกลืนความแตกต่างทางอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เพื่อเป้าหมายแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้นอ่อนแอลงอย่างมาก เนื่องจากไม่สอดคล้องกับสาเหตุรากลึกของความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้อีกต่อไป

การถกเถียงและขับเคลื่อนแนวทางด้านความยุติธรรมในกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นกระแสที่เกิดขึ้นภายหลังเกิดเหตุการณ์ที่เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงของไทยตัดตีสันใจใช้วิธีการปราบปรามชาวมุสลิมด้วยความรุนแรง กระแสการขับเคลื่อนนำโดยกลุ่มสื่อสารมวลชน และนักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนทั้งในและนอกพื้นที่รวมทั้งกลุ่มนักวิชาการและนักการศาสนาบางกลุ่มในพื้นที่ร่วมด้วย อย่างไรก็ตาม ข้อถกเถียงเรื่อง ความยุติธรรม ที่จะมีผลต่อการแก้ไขความขัดแย้งรุนแรงยังเป็นประเด็นที่มีความท้าทายรวมอยู่ด้วยเงื่อนไขอย่างน้อย สอง ประการ ได้แก่ ประการแรก ความท้าทายจากการโต้แย้งแบบเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมในมิติการนำผู้กระทำผิดมาลงโทษกับแนวทางการชดเชยความเสียหาย ยิ่งไปกว่านั้น การอภิปรายเรื่องความยุติธรรมยังจำกัดอยู่ในกลุ่มประเด็นด้านสิทธิมนุษยชนมากกว่าการอภิปรายความสัมพันธ์และข้อจำกัดของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและความยุติธรรมอย่างจริงจังด้วย

ความท้าทายอีกประการหนึ่งเป็นเรื่องเชิงคุณค่าพื้นฐานทางสังคม ประชาธิปไตยส่วนที่มีความหมายเปิดกว้างต่อความแตกต่างหลากหลายเชิงชาติพันธุ์ยังคงเป็นประเด็นที่ไม่ได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่องจริงจังจากสาธารณชน การถกเถียงเรื่องความยุติธรรม การยอมรับผิด การเคารพสิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตยที่กำลังเป็นที่ถกเถียงของสาธารณะชนไทยยังจำกัดอยู่เพียงในประเด็นความขัดแย้งเรื่องความแตกต่างด้านจุดยืนทางการเมือง โดยเฉพาะภายหลังเหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองเมื่อเดือนเมษายน ถึง พฤษภาคม 2553 มีการสลายการชุมนุมของกลุ่มเสื้อแดงโดยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ นำมาซึ่งการถกเถียงเรื่องกระบวนการในการปรองดอง (Reconciliation) การเปิดเผยความจริง (truth) รวมทั้งการเรียกร้องให้มีการดำเนินคดีกับรัฐบาลผู้ใช้ความรุนแรงโดยนักวิชาการจากหลายสถาบันที่รวมตัวในนามศูนย์ข้อมูลประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการสลายการชุมนุม กรณีเดือนเมษายน ถึง พฤษภาคม 2553 (ศปช.) ภายใต้การนำเสนอแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งและสร้างบรรทัด

ฐานทางการเมืองใหม่เพื่อมิให้เหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้นอีกตามแนวทางเรื่อง *ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน* (Transitional Justice) อย่างไรก็ดี ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านที่คนทั่วไปพูดถึงกัน ก็ยังมีความหมายที่แคบเพราะมุ่งเน้นการลงโทษผู้กระทำผิดและสร้างสถาบันทางการเมืองประชาธิปไตยขึ้นใหม่ เพื่อยุติวงจรความขัดแย้งซึ่งจะพบข้อจำกัดในทางปฏิบัติในบริบททางสังคมการเมืองระดับชาติของไทยที่ยังไม่อาจแน่ใจว่าได้เดินทางถึงช่วงเปลี่ยนผ่านทางการเมืองแล้ว (political transition) การจัดตั้งคณะกรรมการอิสระตรวจสอบและค้นหาความจริงเพื่อการปรองดองแห่งชาติ-คอป. เพื่อตรวจสอบค้นหาความจริงและเยียวยาป้องกันความรุนแรงจึงถูกตั้งข้อกังขาอย่างมากเรื่องความชอบธรรมและความเป็นอิสระในการปฏิบัติงาน หรือแม้กระทั่งการพิจารณาคดีต่อผู้กระทำผิดซึ่งยังดำรงตำแหน่งทางการเมืองและมีกลุ่มผู้สนับสนุนมาก รวมทั้งมีความสัมพันธ์มีการเจรจาทางการเมืองกับกลุ่มอำนาจใหม่ และกระบวนการยุติธรรมก็ดำเนินไปโดยมิได้เรียกร้องการมีส่วนร่วมของเหยื่อความรุนแรงก็อาจนำมาซึ่งข้อกังขาถึงความชอบธรรมได้ในที่สุด นอกจากนี้ ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน ยังมีข้อจำกัดในการแก้ไขความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยอยู่ เนื่องจากความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านให้ความสนใจกับบริบทสังคมภายหลังจากความขัดแย้ง (Post conflict society) ลึกลับสุดแล้ว ในขณะที่ความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยยังดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง ในแง่นี้ แนวคิดเรื่องความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านจึงเป็นสิ่งที่ประสบความสำเร็จได้ยากภายใต้บริบทการเมืองการปกครองนำโดยทหารและการบังคับใช้กฎหมายความมั่นคงที่ดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้นั่นเอง

เพื่อข้ามให้พ้นภาวะดังกล่าว ในบทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอแนวคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งซึ่งมีจุดเน้นเรื่องการลดความขัดแย้งและในขณะเดียวกันก็เพิ่มพูนความยุติธรรมเพื่อฟื้นฟูความสัมพันธ์ให้สามารถรองรับความขัดแย้งที่มีพลวัตตลอดเวลาได้ จากนั้นผู้เขียนจะวิเคราะห์พลวัตการแก้ไขความขัดแย้งในกรณีศึกษาคือเหตุการณ์ตากใบ เนื่องจากเป็น

กรณีที่มีศักยภาพในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในภาพรวมได้จากลักษณะที่เป็นเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยน และในที่สุดท้ายของบทความจะวิเคราะห์พลวัตและการเมืองในกรณีตกใบ

ทบทวนวรรณกรรม/แนวคิดทฤษฎี

กรอบการวิเคราะห์การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและความยุติธรรม

เมื่อพิจารณาแนวคิดทฤษฎีการศึกษาความขัดแย้ง (Conflict studies) ก็พบว่า มีแนวคิดเรื่องการแก้ไขความขัดแย้ง (Conflict resolution) เป็นแนวคิดกระแสหลักซึ่งมีพื้นฐานความเชื่อว่าความขัดแย้งทางสังคมนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านลบมากกว่าจะก่อให้เกิดผลดี โดยทั่วไปมุมมองนี้จึงมีแนวโน้มจะมองผลด้านลบของความขัดแย้งเพียงด้านเดียวซึ่งก็มักจะนำไปสู่กระบวนการยุติความขัดแย้งโดยละเลยความเป็นมาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจำนวนมากที่ไม่มีอำนาจในการเจรจาเพื่อยุติความขัดแย้งและความรุนแรงทำให้ความขัดแย้งรวมทั้งความรุนแรงก็มักจะปะทุขึ้นมาอีกในที่สุด ดังนั้นจึงมีความพยายามนำเสนอแนวคิดทางเลือกซึ่งเป็นการพัฒนาขึ้นจากแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้งโดยแก้ไขจุดอ่อนและเสริมช่องว่างที่มีอยู่เดิมโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มคุณภาพให้แก่ภาวะสันติภาพซึ่งจะทำให้ภาวะสันติภาพที่ได้มานั้นจะมีความยั่งยืนมากยิ่งขึ้น แนวคิดดังกล่าวเรียกว่า การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (Conflict transformation) นักทฤษฎีที่เชื่อในแนวคิดนี้มีความเชื่อพื้นฐานว่า ความขัดแย้ง (conflict) มิใช่สิ่งเลวร้ายหรือมีผลด้านการทำลายสังคมเพียงด้านเดียว แต่ในทางกลับกันความขัดแย้งอาจเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านที่ดีได้ด้วย เช่น ความขัดแย้งอาจนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมให้มีความเท่าเทียมมากขึ้นก็ได้ เป็นต้น (Curle, 1971, p. 1) นอกจากนี้ แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งยังให้ความสำคัญกับการแก้ไขเงื่อนไขเชิงสาเหตุเบื้องต้นของความขัดแย้งโดยเฉพาะในเรื่องความยุติธรรมซึ่งนักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งพยายามเชื่อมโยงกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งให้เป็นเรื่องเดียวกับการสร้างความยุติธรรมโดยสร้างความเข้าใจเรื่องความยุติธรรม

ที่ยืดขยายความเข้าใจมากไปกว่าการยึดติดอยู่กับการผลัดเปลี่ยนระบอบการปกครอง และการสร้างสถาบันทางการเมือง โดยการมุ่งเน้นการพัฒนาแนวทางการอภิปรายในเรื่องความยุติธรรมในความหมายของความเสมอภาคในความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในสังคมมากยิ่งขึ้น (Lederach, 2003)

ในบทความจากงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้เขียนใช้กรอบแนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่มีลักษณะความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ ซึ่งนำเสนอโดย John Paul Lederach ประกอบกับแนวคิด การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง โดยวิธีการก้าวข้ามของ Johan Galtung ในการวิเคราะห์การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและความเชื่อมโยงความยุติธรรม วิเคราะห์ร่วมกับผลการศึกษาเงื่อนไขที่กำหนดความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ที่เสนอโดยมูลนิธิเบอคอฟ (Berghof Foundation, 2006) ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวสรุปแนวคิดคร่าวๆ ดังนี้

การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง หมายถึง **“การตอบสนองเพื่อเป็นการลดความรุนแรงและสร้างความเลือนไหลแก่ความขัดแย้งทางสังคม นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างทางสังคมที่จะช่วยลดความรุนแรง และเพิ่มพูนความยุติธรรมแก่ความสัมพันธ์ทางสังคมในทุกระดับ ตั้งแต่ความสัมพันธ์เฉพาะหน้าและระดับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม”** (Lederach, 2003, p. 14) จากองค์ประกอบและนิยามความหมายของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกล่าวได้ว่า ความคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมีจุดเน้นอยู่ที่ **“การลดความรุนแรง และเพิ่มพูนความยุติธรรมต่อโครงสร้างทางสังคม (ความสัมพันธ์ทางสังคม) ในเวลาเดียวกัน”** (Lederach, 2003, p. 14) เพราะจะนำไปสู่ภาวะสันติภาพที่ยั่งยืนกว่า ซึ่งในความคิดของ Lederach ภาวะสันติภาพที่ยั่งยืน (Sustainable peace) หมายถึง ภาวะที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในสังคมอยู่ในภาวะสมดุล และปลอดจากความอยุติธรรมเชิงโครงสร้างทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

John Paul Lederach ผู้บุกเบิกและปรับปรุงแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งเสนอว่า องค์ประกอบของความยุติธรรมที่เขาเห็นว่ามีความสำคัญที่จะช่วยลดความรุนแรงและฟื้นฟูมนุษยสัมพันธ์มีสามประการ ได้แก่ **การปลอดจากการกีดกัน แบ่งแยก (Inexclusion)** จากการเข้าถึงและมีส่วนร่วมในขั้นตอน กระบวนการทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม รวมทั้งกระบวนการยุติธรรม **การเคารพสิทธิพื้นฐาน (Substantive rights)** หมายถึง ความสามารถเข้าถึงปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ อาทิเช่น โอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ การเป็นเจ้าของที่ดิน รวมไปถึงโอกาสในการมีงานทำตามศักยภาพของแต่ละบุคคล การเข้าถึงสาธารณสุขและสาธารณสุข เป็นต้น และ **การยอมรับอัตลักษณ์ของกลุ่มหรือบุคคล (Respect of identity)** หมายรวมทั้งการยอมรับความแตกต่างด้านความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมภาษา การยอมรับดังกล่าวต้องแสดงออกอย่างเป็นทางการเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคม เช่น การยอมรับและรวมเอาประวัติศาสตร์แห่งการใช้ความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นจากการกระทำของรัฐต่อกลุ่มอัตลักษณ์ต่างๆ เข้าไว้ในประวัติศาสตร์ชาติ หรือการรับรองการใช้ภาษาท้องถิ่นในฐานะภาษาราชการหรือภาษาธุรกิจก็ตาม เป็นต้น (Lederach, **สัมภาษณ์**, 13 พฤษภาคม 2554)

Lederach ชี้ให้เห็นว่า องค์ประกอบของความยุติธรรมทั้งสามประการข้างต้นถือเป็นองค์ประกอบสำคัญอันจะช่วยอุดช่องว่างของการฟื้นคืนความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมซึ่งอาจไม่สามารถหยุดยั้งวงจรการแก้แค้นเอาคืนได้จริง และยังช่วยอุดช่องว่างด้านความยุติธรรมให้กับกระบวนการเจรจาเพื่อจัดทำสัญญาสันติภาพด้วย ทั้งนี้การอุดช่องว่างทั้งสองประการข้างต้นจะนำไปสู่การลดความรุนแรงและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้ดีในระยะยาว อีกทั้งยังช่วยให้สันติภาพที่กำลังจะเกิดขึ้นนั้นมีความยั่งยืนมากยิ่งขึ้น ในแง่นี้ จึงเห็นได้ชัดว่า แนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมีเป้าหมายสร้างสันติภาพที่มีความยั่งยืนหรือสันติภาพเชิงบวก (Positive peace) ส่วนในด้านความหมายหรือรูปแบบของความยุติธรรมที่จะมีผลต่อการยุติ/ลดความรุนแรงและการแปลง

เปลี่ยนความขัดแย้งนั้น นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมีความเห็นตรงกันด้วยพื้นฐานจุดเน้นเรื่องการเพิ่มคุณภาพของความสัมพันธ์ในสังคม **ความยุติธรรมรูปแบบใดก็ตามที่จะส่งผลดีต่อการฟื้นคืนสายสัมพันธ์ทุกระดับทั้งในระยะสั้นและระยะยาว** (Galtung, 2001, p. 3) กรอบเนื้อหาดังกล่าวเป็นความพยายามในการลดข้อจำกัดของการกล่าวถึงความยุติธรรมเฉพาะรูปแบบความยุติธรรมเชิงกระบวนการยุติธรรมตามแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งอันมุ่งเน้นการเอาผิด/ลงโทษ ผู้กระทำความผิด และอุดช่องว่างของกระบวนการเจรจาเพื่อจัดทำข้อตกลงหยุดยิงซึ่งทั้งสองสิ่งต่างไม่อาจนำไปสู่การยุติความรุนแรงและเพิ่มคุณภาพให้แก่ความสัมพันธ์ทางสังคมได้อย่างยั่งยืน

รูปแบบความยุติธรรมที่จะมีผลต่อการยุติ/ลดความรุนแรงและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่ถูกกล่าวถึงคือ **ความยุติธรรมทางสังคม** (Social Justice) อันมีความหมายอันหลากหลาย ครอบคลุมทุกด้าน แม้ว่าข้อเสนอเช่นนี้นำมาซึ่งข้อโต้แย้งว่ามีความหมายกว้างเกินไป แต่ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมองว่า ความเปิดกว้างให้แก่การตีความที่หลากหลาย และจะสามารถสร้างความยุติธรรมที่จับต้องได้มากกว่าด้วย การเปิดวาระถกเถียงเกี่ยวกับปัญหาธรรมาภิบาลของสังคมที่ไม่ยุติธรรมที่เกิดขึ้น และวาระเชิงคุณค่าเรื่องความยุติธรรม ถือเป็นช่องทางที่ดีที่สุดในการรวบรวมผู้คนที่มีส่วนได้ส่วนเสียจำนวนมากให้สนใจและเข้าร่วมในกระบวนการสานเสวนาเพื่อสันติภาพได้มากกว่าการถกเถียงเพื่อหาข้อสรุปให้กับแนวทางความยุติธรรมทางกฎหมายซึ่งโดยทั่วไปจะเรียกความสนใจและการมีส่วนร่วมได้จากสมาชิกสังคมเพียงบางกลุ่มเท่านั้น อีกทั้งท่ามกลางสภาพความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ ความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมมักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์และประสบปัญหาวิกฤตความไว้วางใจจากประชาชนทั่วไป จนไม่อาจนำมาใช้เป็นวาระนำในการเรียกร้องการมีส่วนร่วมในกระบวนการเจรจาเพื่อสันติภาพได้ด้วย จากข้างต้น สามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งผู้ไม่เชื่อว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ รวมทั้งไม่เชื่อว่าความขัดแย้ง

จะสามารถยุติได้อย่างราบคาบ ดังนั้น พวกเขาจึงสนับสนุนแนวทางการปูพื้นฐานความสัมพันธ์ด้วยความยุติธรรมทางสังคมซึ่ง Lederach เป็นผู้ให้ความสำคัญต่อการสร้างความยุติธรรมเชิงประจักษ์ตลอดกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยไม่รีรอให้ความขัดแย้ง หรือความรุนแรงยุติลงก่อน

อย่างไรก็ดี นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมิใช่มีเพียงมุมมองระยะยาวเท่านั้น พวกเขายังให้ความสำคัญกับ “เหตุการณ์เฉพาะหน้า” ด้วยโดยเฉพาะ Johan Galtung (Galtung, 2001, p. 3) มีความเห็นแย้งกับ Lederach ว่าการเพิ่มพูนความยุติธรรมในช่วงที่ความรุนแรงดำเนินอยู่นั้นเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากมาก เขาเสนอว่าการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง “ภายหลังเหตุการณ์ความรุนแรงยุติลง” (ไม่ใช่ความขัดแย้งยุติลง) ควรอาศัยเครื่องมือจากแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้งกระแสหลักมาใช้ประโยชน์ได้ดีในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในยุทธศาสตร์ระยะสั้น Galtung เสนอว่ามีความจำเป็นที่ความรุนแรง (ทางกายภาพ) ควรจะต้องยุติลงก่อน โดยการทำสัญญาหยุดยิงหรือข้อตกลงสันติภาพเสียก่อน เพื่อให้ฝ่ายต่างๆ สะดวกใจในการเข้ามาสู่กระบวนการเจรจาสันติภาพ เขาจึงเห็นว่าภารกิจการเพิ่มพูนและฟื้นฟูความยุติธรรมจึงเป็นภารกิจที่ทำได้เฉพาะในช่วงก่อน และภายหลังความรุนแรง เช่นเดียวกับแนวคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน และให้ภารกิจด้านการลดความรุนแรงเป็นภารกิจหลักในช่วงที่ความรุนแรงดำเนินอยู่

แม้ว่า Galtung จะยอมรับมาตรการตามแนวคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional Justice) อย่างไรก็ดี Galtung (2001) เองก็ได้เสนอแนวคิดเรื่อง “มาตรการการสมานฉันท์/ ประองตอง” (Reconciliation) ด้วยการอภิปรายมาตรการต่างๆ ที่มักจะถูกอ้างถึงหรือหยิบมาใช้จัดการกับความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นไว้ถึง 12 วิธี (Galtung, 2001, p. 222-234) โดยเน้นย้ำว่าแท้ที่จริงแล้ว มาตรการต่างๆ ไม่ควรถูกใช้โดยทันทีราวกับว่ามันเป็นยาสามัญประจำบ้าน แต่การเลือกใช้มาตรการต่างๆ ต้องถูกกำกับด้วยความมุ่งหมายที่ต้องการ “ฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างเหยื่อและผู้กระทำ” เป็นหลัก ทั้งนี้ การ

เลือกใช้มาตรการต่างๆ ต้องเกิดจากการพิจารณาความเหมาะสมกับบริบทและความต้องการของเหยื่อ โดยการตระหนักถึงเงื่อนไขและข้อจำกัดของมาตรการต่างๆ ซึ่งในบางมาตรการหากถูกนำไปใช้อย่างฉาบฉวยอาจก่อให้เกิดความเสียหายมากยิ่งขึ้นได้ เช่น มาตรการการชดเชยเยียวยาด้วยเงิน ดังนั้น จึงเป็นเหตุผลหนึ่งให้ต้องใช้มาตรการต่างๆ ร่วมกันเพื่อสร้างความสมดุลและตอบสนองความต้องการด้านความยุติธรรมของเหยื่อ นอกจากนี้ Galtung ยังเน้นย้ำว่า ตัวแสดงที่ดำเนินมาตรการเหล่านี้ก็สำคัญเช่นกัน ทั้งนี้ การแสดงบทบาทหรือการมีส่วนร่วมของ “ฝ่ายที่สาม” ในการดำเนินมาตรการต่างๆ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มาตรการดังกล่าวถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพ นั่นเพราะกระบวนการคืนดีไม่สามารถทำโดยคู่ขัดแย้งกันเองเท่านั้น (ในแง่นี้ การใช้มาตรการการจัดการความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นโดยรัฐบาลที่เป็นผู้ใช้ความรุนแรงด้วยจึงต้องพบกับข้อจำกัดด้านประสิทธิภาพในการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้งที่เป็นรัฐและประชาชน)

ในขั้นตอนการยุติวงจรความรุนแรง Galtung ได้นำเสนอรูปแบบ *ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice)* (Galtung, 2001, p. 50) อันประกอบด้วยกระบวนการแสวงหาความจริงและการปรองดอง (The Truth and Reconciliation Model เรียกว่า รูปแบบ T & R) เป็นรูปแบบที่เหมาะสมในการลดความรุนแรงและฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการแสวงหาความยุติธรรมโดยใช้ระบบยุติธรรมของรัฐ เนื่องจากตัวแบบดังกล่าววางอยู่บนฐานการพิจารณาความสัมพันธ์ที่เป็นเสาหลัก 3 ประการที่เชื่อมโยงกัน คือ เหยื่อ ผู้กระทำ และรัฐ ซึ่งกระบวนการแสวงหาความจริงและการสมานฉันท์ตามข้อเสนอของ Galtung มีสิ่งที่ต้องทำระหว่างแต่ละคู่ความสัมพันธ์ ดังนี้

1. เหยื่อ-ผู้กระทำ: การยอมรับความผิด และการให้อภัยสำหรับความสำนึกผิด
2. ผู้กระทำ-รัฐ: การพูดความจริง แลกกับการนิรโทษกรรม

3. รัฐ-เหยื่อ: การชดเชยความเสียหายเพื่อแลกกับการยุติการแก้แค้นเอาคืน

Galtung อธิบายว่า รูปแบบ T & R ให้ความสนใจกับความสัมพันธ์ในเสาแรก คือ ความสัมพันธ์ระหว่างเหยื่อและผู้กระทำ เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์แนวดิ่งในเสาที่สองและสามก็มีความสำคัญเช่นกัน เนื่องจากในความจริง เหตุความรุนแรงที่เกิดขึ้นมักอยู่ในลักษณะการละเมิดยาวนานใหญ่ต่อชีวิตและทรัพย์สินของผู้คนจำนวนมาก ภายหลังจากเหตุความรุนแรง เหยื่อและผู้กระทำต่างไม่สามารถจัดการกับปัญหาดังกล่าวได้ด้วยตัวเอง การดึงเอารัฐเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการฟื้นฟูความสัมพันธ์จึงมีความสำคัญจำเป็น อีกทั้งยังสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยอำนาจด้านการใช้ความรุนแรงของรัฐเข้ามาเพื่อสร้างความยุติธรรม แต่อาศัย **กระบวนการพูดความจริง ให้อภัยและชดเชย** อันสะท้อนถึงกรอบคิดเรื่อง **ความยุติธรรมที่มีผลในทางเปลี่ยนแปลง** ซึ่งดูจะใกล้เคียงกับความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่ยืดขยายความเข้าใจเรื่องความยุติธรรมออกให้กว้างและลึกมากยิ่งขึ้น ดังนั้นรูปแบบ T & R ที่พัฒนาขึ้นสำหรับแก้ปัญหาในการเหยียดผิวในแอฟริกาใต้จึงถือว่าเป็นแนวทางที่น่าสนใจสำหรับการจัดการด้านงานยุติธรรมที่มองอาชญากรรมผ่านความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำ เหยื่อ และให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำ รัฐ และสาธารณชนไปด้วยพร้อมกัน (Galtung, 2001, p. 51) มากกว่าการมุ่งมองความผิดที่เป็นของปัจเจกบุคคลดังเช่นแนวทางทางกระบวนการยุติธรรมตามธรรมเนียมของตะวันตกอย่างที่ใช้มาแล้วในการจัดการความผิดเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

นอกจากนี้ Galtung ชี้ให้เห็นว่า อีกแนวทางหนึ่งที่มีความเป็นไปได้ก็คือ แนวทางการผสมผสานระหว่างกรอบความคิดความยุติธรรมแบบรับโทษและความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice) เข้าด้วยกัน (Galtung, 2001, p. 52) โดยการเลือกใช้มาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านในรูปแบบผสมระหว่างการใช้มาตรการศาลอาญาระหว่างประเทศ/ ศาลอาญา

ภายในประเทศร่วมกับการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อแสวงหาความจริงและคณะกรรมการเพื่อความปรองดองและมาตรการอื่นๆ เช่นในหลายประเทศก็มีความพยายามนำรูปแบบความยุติธรรมทั้งสองมาใช้ร่วมกัน เช่น อาเจนติน่า เป็นต้น เนื่องจากเป็นไปได้ว่า ในสังคมหนึ่งๆ จะมีผู้คนบางส่วนที่ต้องการให้เกิดการลงโทษผู้กระทำผิด และบางส่วนต้องการการสมานฉันท์ การเริ่มต้นชีวิตใหม่ การประสานแนวทางการยุติธรรมทั้งสองรูปแบบจึงอาจเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการอันหลากหลายของแต่ละสังคมภายหลังความรุนแรง ทั้งนี้ Galtung ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ความสำเร็จของการนำรูปแบบทั้งสองไปใช้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นอีก เช่น สถานการณ์ด้านโครงสร้างทางสังคม (ความสัมพันธ์ทางอำนาจและสถานการณ์ทางการเมือง) และวัฒนธรรมทางสังคม โดยเฉพาะมุมมองเรื่องความยุติธรรม และการจัดการอาชญากรรมซึ่งในปัจจุบัน กระแสการรอบคอบการรับโทษแบบตะวันตกยังเป็นแนวทางกระแสหลักที่ได้รับความนิยมอยู่มาก ด้วยปัจจัยดังที่กล่าวมานี้ ความสำเร็จของคณะกรรมการของแอฟริกาใต้มีความโดดเด่นกว่าในที่อื่นๆ ซึ่งมักจะมีเพียงคณะกรรมการแสวงหาความจริงแทนที่จะทำงานด้านการสมานฉันท์ไปพร้อมกันด้วย

สำหรับความยุติธรรมภายหลังเหตุการณ์ความรุนแรงนั้น นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอย่าง Johan Galtung และ John Paul Lederach มีแนวโน้มยอมรับ สนับสนุนรูปแบบ ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice) อันมีเป้าหมายในการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมภายหลังจากความรุนแรงทางกายภาพลดลงหรือยุติลง โดยโต้แย้งแนวความคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional justice) ที่มีจุดมุ่งเน้นอยู่ที่ความรุนแรงซึ่งเพิ่งจบลงและตั้งสมมติฐานว่าความขัดแย้งได้จบลงแล้วด้วย (post conflict) โดยเฉพาะ Galtung ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความยุติธรรมแบบมุ่งเน้นการลงโทษผู้กระทำความผิด (Retributive justice) อันเป็นรูปแบบที่มักถูกอ้างอิงถึงโดยทั่วไปนั้น อันที่จริงแล้วกลับมีข้อจำกัดในการนำมาใช้ในกระบวนการแปลง

เปลี่ยนความขัดแย้งเพราะไม่อาจนำไปสู่การยุติ (closure) วงจรความรุนแรงได้อย่างถาวร (Galtung, 2001, p. 35-40)

ส่วนผลการศึกษาเงื่อนไขที่กำหนดความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งผ่านกรณีประสบการณ์ต่างประเทศพบว่าเงื่อนไขที่สำคัญอยู่ 2 ระดับ ได้แก่ ระดับล่าง คือเงื่อนไขขั้นบุคคลและความสัมพันธ์ภายในกลุ่มของเหยื่อและแนวร่วมภาคประชาสังคม (Berghof Foundation, 2006) และระดับโครงสร้างขึ้นมาคือ เงื่อนไขเชิงโครงสร้างทางการเมืองระดับชาติและนานาชาติ (Berghof Foundation, 2006; Roth-Arriaza and Javier, 2006; ศิวัช ศรีโคงคางกุล, 2555) จากการศึกษาเงื่อนไขขั้นบุคคล จากประสบการณ์ระหว่างประเทศที่มีลักษณะเป็นเหตุการณ์ที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยน เช่น เหตุการณ์อาทิത്യนองเลือด (Bloody Sunday) เมื่อปี 1972 ท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงในประเทศไอร์แลนด์เหนือ พบว่า บทบาทการเคลื่อนไหวของเหยื่อและภาคประชาสังคมถือเป็นเงื่อนไขหลักที่กำหนดความสำเร็จของการเรียกร้องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (Graham, 2005, p. 163) สำหรับการศึกษาเงื่อนไขเชิงโครงสร้างจากประสบการณ์ระหว่างประเทศชี้ให้เห็นว่า มีปัจจัยอย่างน้อย 4 ประการที่ทำงานผสมผสานกัน ได้แก่ ประการแรก คือการที่สังคมอยู่ในสถานะสันติภาพเชิงลบ ประการต่อมา การเปลี่ยนแปลงในระบบอบการเมืองการปกครอง รวมทั้งการปฏิรูปหน่วยงานรัฐ 2 หน่วยงานสำคัญคือ หน่วยงานรักษาความมั่นคงของรัฐ และหน่วยงานด้านระบบยุติธรรม ประการที่สาม บทบาทความเป็นผู้นำของรัฐบาลพลเรือน ปลายประการสุดท้าย คือ การจัดทำข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์ความรุนแรง

โดยสรุป กรอบความคิดเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งท่ามกลางความขัดแย้งและรุนแรงที่ดำเนินอยู่ จำเป็นต้องอาศัยการประสานระหว่างกรอบคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Galtung ที่มีจุดมุ่งเน้นในการจัดการเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า โดยมาตรการการสมานฉันท์ เพื่อมาเติมเต็มกรอบการวิเคราะห์การแปลงเปลี่ยน

ความขัดแย้งที่เชื่อมโยงระหว่างกรอบเวลาในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของ Lederach ที่ยังมีช่องว่างด้านการนำเสนอมาตรการเชิงรูปธรรมในการจัดการความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า แต่มีจุดแข็งที่ให้ความสำคัญกับการพิจารณาบริบทความขัดแย้งและบริบททางประวัติศาสตร์ที่ร่ายล้อมความรุนแรงที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในระยะยาว นอกจากนี้ ยังเปิดช่องทางให้แก่การใช้จินตนาการด้านปฏิบัติการใดๆ ที่เป็นผลผลิตเฉพาะวัฒนธรรมอันไม่ได้มีอยู่แล้วในกล่องเครื่องมือของแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้งจะสามารถทำให้มองเห็นเงื่อนโซ่ของการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในมุมมองที่หลากหลายมากยิ่งขึ้นด้วย

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งข้างต้น สามารถพัฒนารอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของความยุติธรรม การลดความรุนแรงและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีศึกษา ได้ตั้งนิบัตินี้เป็นบทเรียนจากการวิจัยเกี่ยวกับความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่ออธิบายลักษณะความยุติธรรมภายใต้บริบทความขัดแย้งที่มีความรุนแรงยังดำเนินอยู่ใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยผ่าน “เหตุการณ์ตากใบ” ซึ่งเป็นกรณีที่มีการถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นความยุติธรรมอย่างชัดเจนในภาวะเช่นนี้ ความยุติธรรมในกรณีตากใบจึงดำเนินไปภายใต้ข้อจำกัดของบรรยากาศความไม่ไว้วางใจระหว่างฝ่ายความมั่นคง กลุ่มขบวนการต่อสู้เรียกร้องเอกราช และประชาชนต่างชาติพันธุ์ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่ ในการอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบจะเป็นการสำรวจมาตรการแก้ไขความขัดแย้งและกระบวนการยุติธรรมที่ผู้เกี่ยวข้องได้นำมาใช้ในกรณีนี้ (ในช่วงระหว่างปี 2547-2552) ว่าส่งผลให้ความยุติธรรมในกรณีตากใบเป็นอย่างไร

สำหรับการวิเคราะห์ว่า ความยุติธรรมในกรณีตากใบนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้หรือไม่ อย่างไร จะพิจารณาจากกรอบวิเคราะห์ในทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่ชี้ให้เห็นขอบข่ายที่ชัดเจนของความยุติธรรมที่มี

ผลเชิงแปลงเปลี่ยนโดยให้น้ำหนักกับความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และความยุติธรรมทางสังคม (หรือความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง) เป็นหลัก และให้ความสำคัญกับความยุติธรรมแบบเอาผิด/ ลงโทษเป็นแนวทางเสริม (ตามแนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งวิธีการก้าวข้าม) สำหรับมาตรการความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งนั้น การศึกษาครั้งนี้อาศัยทั้งแนวทางการอธิบายตามแนวทางการยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง วิธีการก้าวข้ามร่วมกันเนื่องจากมีหลายมาตรการทางสังคมและทางการเมืองที่มีความสอดคล้องและอุดช่องว่างของแต่ละแนวทาง นอกจากนี้ จะพิจารณาเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งร่วมด้วยเพื่อชี้ให้เห็นเงื่อนไขที่กำหนดเรื่องดังกล่าวในบริบทจังหวัดชายแดนใต้ด้วย

วิธีการวิจัย

บทความจากงานวิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) ที่มุ่งเน้นการตีความและทำความเข้าใจพลวัตของปรากฏการณ์ที่ศึกษา รวมทั้งอธิบายปรากฏการณ์ในทัศนะของผู้ให้ข้อมูลหลัก (ชาย โปธิสิตา, 2552: 57) โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Approach) ซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่กรณีศึกษา (Case study) อันมีลักษณะเฉพาะเจาะจง มีขอบเขตกำหนดได้ชัดเจน และมีความสมบูรณ์ในตัวเอง (ชาย โปธิสิตา, 2552: 161) เครื่องมือการเก็บข้อมูลของบทความงานวิจัยครั้งนี้คือการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยอาศัยการระบุผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ใช้การตีความข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นและข้อเท็จจริงหลายระดับให้มีความรอบด้านเพียงพอ และตรวจสอบข้อมูลโดยการวิเคราะห์เชื่อมโยงแหล่งข้อมูลมากกว่าหนึ่งแหล่ง

บทความจากงานวิจัยชิ้นนี้มีขอบข่าย สามประการ คือ *ประการแรก* ในการศึกษาแนวคิดทฤษฎีเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ในงานศึกษาชิ้นนี้มุ่งหมายทำความเข้าใจแนวคิดดังกล่าวเพื่อมุ่งเน้นการให้นิยามในเชิงปฏิบัติการของการสร้างความยุติธรรมและแปลงเปลี่ยนความ

ขัดแย้งผ่านการศึกษาปฏิบัติการและการสร้างสถาบันทางสังคมในการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งท่ามกลางความขัดแย้งและความรุนแรงที่ดำเนินอยู่ในพื้นที่ที่เป็นบริบทของกรณีศึกษา ยิ่งกว่าการมุ่งจัดการกับปมปัญหาเชิงปรัชญาที่เป็นรากฐานของแนวคิดทฤษฎี จึงไม่มีส่วนของการถกเถียงว่าความยุติธรรมแท้จริงแล้วคืออะไร *ประการต่อมา* การศึกษาคั้งนี้ใช้กรณีศึกษาเพียงกรณีเดียวคือเหตุการณ์สลายการชุมนุมหน้า สกอ. ตากใบ จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2547 โดยตระหนักว่าเหตุการณ์ดังกล่าวยังไม่ยุติลงสนิท และดำเนินอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงชนิดที่อยู่รายล้อมเพื่อแสดงให้เห็นภาพที่ชัดเจนในกรณีหนึ่งๆ มากขึ้นเพื่อปูทางสู่คำถามรวมทั้งแนวทางแก่กรณีอื่นๆ ต่อไป *ประการที่สาม* ขอบเขตระยะเวลาที่ทำการศึกษา ในการศึกษาครั้งนี้กำหนดช่วงระยะเวลา 4 ปี คือ ตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ตากใบ (ปลายปี 2547) ถึงสิ้นปี 2552 เนื่องด้วยข้อจำกัดด้านระยะเวลาในการทำวิจัย อย่างไรก็ดี ผู้เขียนยังได้ตระหนักและรวบรวมเอาข้อมูลที่เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตากใบที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นเข้าไว้ด้วย เช่น การให้ข้อมูลเกี่ยวกับการให้การเยียวยาเพิ่มเติมกับเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบในครั้งล่าสุดในปี 2555-2556

1) การศึกษาเหตุการณ์ (Events)

“เหตุการณ์” (Events) ซึ่งในที่นี้หมายถึง “เหตุการณ์ความรุนแรง” ที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่างที่ความขัดแย้งและความรุนแรงยังคงดำเนินอยู่ แม้ว่าเหตุการณ์เหล่านั้นจะสร้างความสูญเสียให้แก่ผู้คนมากมาย แต่บางเหตุการณ์อาจเป็นปัจจัยหลักที่นำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งไปในทางที่ดีขึ้นได้นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่มีพลเชิงแปลงเปลี่ยนสามารถนำมาสู่การเปลี่ยนผ่านทางสังคมอย่างรวดเร็ว จากมิติเชิงจิตวิทยาของตัวเหตุการณ์ที่กระทบต่อความรู้สึก และพฤติกรรมทางการเมืองของผู้คนในสังคมซึ่งส่วนใหญ่เป็นเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ผู้คนในสังคมมีมุมมองว่าเกี่ยวข้องกับ “ความไม่ยุติธรรม” (Hess and Martin, 2006) และกระทบต่อความรู้สึกพึงพอใจ/ ไม่พึงพอใจต่อ

สภาพที่เป็นอยู่ ความรู้และความรู้สึกดังที่กล่าวมาข้างต้นจะสร้างให้เกิดทัศนคติทางการเมืองอย่างใหม่ขึ้นในสังคมซึ่งส่วนมากจะเป็นแรงจูงใจที่ผู้คนจำนวนมากจะลุกขึ้นมาเปลี่ยนแปลงตนเองและสังคมการเมือง นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่มีผลเชิงเปลี่ยนผ่านเมื่อเกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ในบางกรณีอาจส่งผลให้สภาพแวดล้อมทางการเมืองแปลงเปลี่ยนไปอย่างถอนรากและไม่อาจหวนคืนมาเป็นดังเดิมได้อีกด้วย (Shultziner, 2011)

บทความจากการศึกษาชิ้นนี้ เลือกศึกษาแบบเจาะจงเพียงเหตุการณ์เดียวที่สามารถให้ข้อมูลที่หลากหลายและครอบคลุมเกี่ยวกับประเด็นที่ต้องการศึกษาคือ “เหตุการณ์ตากใบ” ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์ที่น่าจะมีประโยชน์ทางการวิจัยที่ชัดเจน กล่าวคือ “เหตุการณ์ตากใบ” ถือเป็นเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดผลทางจิตวิทยาต่อสังคม และรูปแบบความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมากที่สุดในบรรดาเหตุการณ์ความรุนแรงทั้งหลาย อีกทั้งยังเป็นเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยนจากลักษณะที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ ประการแรก เหตุการณ์ตากใบเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในในระบบการเมืองไทย (Internal transformative events) และมีลักษณะเป็นเหตุการณ์ที่มีการวางแผนให้เกิดการเคลื่อนไหวของมวลชน (schedule mass events) ด้วยจุดมุ่งหมายให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงอำนาจทางการเมือง และแม้ว่าเวลาผ่านไปเหตุการณ์วันที่ 25 ตุลาคม 2547 ยังคงถูกนำมาใช้กล่าวอ้างถึงในการจัดกิจกรรมรำลึกของกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคม และรวมทั้งยังถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างรองรับการใช้ความรุนแรงของกลุ่มขบวนการต่อสู้เพื่อเอกราช (ไม่ทราบกลุ่มที่แน่ชัด) เป็นประจำทุกปีเพื่อแสดงความต่อต้านอำนาจรัฐไทยในพื้นที่ที่ตั้งกล่าว ขณะที่ทุกปี ฝ่ายความมั่นคงของไทยเองก็ตระเตรียมมาตรการเฝ้าระวังการก่อเหตุความไม่สงบที่มักเกิดขึ้นในวันดังกล่าวด้วย

อีกทั้งเหตุการณ์ตากใบถือเป็นเหตุการณ์สะท้อนขวัญและส่งผลต่อความรู้ทางการเมืองในวงกว้างที่สุด คือท่ามกลางเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่ต้นปี 2547 เป็นต้นมา เหตุการณ์

ตากใบซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิต 85 คนแต่เหตุการณ์ตากใบส่งผลกระทบต่อความศรัทธาของประชาชนรัฐมากที่สุด (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549) เพราะคนส่วนใหญ่เชื่อว่าการชุมนุมหน้า สภ.อ.ตากใบเป็นการชุมนุมโดยปราศจากอาวุธเพื่อเรียกร้องความยุติธรรมให้แก่ประชาชนชาวมลายูมุสลิมชูตริักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ จำนวน 6 คน ของบ้านโคกกุเว หมู่ที่ 5 ต.พร่อน อ.ตากใบ จ.นราธิวาส รวมทั้งการประท้วงเกิดขึ้นระหว่างที่ผู้ชุมนุมชาวมลายูมุสลิมที่มาชุมนุมกำลังถือศีลอดในเดือนรอมฎอน ดังนั้น การใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุมของเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคง และการเคลื่อนย้ายผู้ถูกจับกุมไปยังค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานี จึงเป็นเรื่องเกินกว่าเหตุ ในขณะที่ยังไม่มี การแสดงความรับผิดชอบสำหรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากภาครัฐอย่างเหมาะสมตั้งแต่ในตอนแรก เหตุการณ์ตากใบจึงถูกตีความว่าเป็นเหตุการณ์ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐปฏิบัติอย่าง “ไม่เป็นธรรม” ต่อชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่อย่างชัดเจน เหตุการณ์ตากใบจึงสร้างความไม่ไว้วางใจต่อรัฐบาลขึ้นในหมู่ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบและชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่มากที่สุดและความรู้สึกดังกล่าวยังถูกนำไปใช้เพื่อเป็นเหตุผลรองรับในการใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านรัฐของบางกลุ่มที่เคยตกเป็นเหยื่อในเหตุการณ์ (ปาตานี พอร์ม, 2555) เมื่อมีการเผยแพร่ภาพถ่ายวิดีโอซึ่งฉายให้เห็นเหตุการณ์ขณะเจ้าหน้าที่รัฐทำร้ายผู้ชุมนุมอย่างรุนแรงยิ่งส่งผลเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นสาธารณะต่อแนวทางในการแก้ไขปัญหาความรุนแรงใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้โดยการตั้งคำถามต่ออำนาจอันชอบธรรมของรัฐบาลในการใช้ความรุนแรงต่อผู้ชุมนุมซึ่งเชื่อว่าไม่มีอาวุธอยู่กับตัวจนมีผู้เสียชีวิตจำนวนมากในคราวเดียวกันอย่างที่ไม่ปรากฏในวงกว้างในกรณีเหตุการณ์กรือเซะที่เกิดขึ้นก่อนหน้า รวมทั้งเกิดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์การกระทำดังกล่าวในวงกว้างทั้งในระดับภูมิภาครวมทั้งในชุมชนระหว่างประเทศ อาทิ การวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของเจ้าหน้าที่ไทยในรัฐสภามาเลเซีย เป็นต้น เหตุการณ์ตากใบทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนใต้เป็นที่สนใจในเวทีระหว่างประเทศโดยเชื่อมโยงกับความขัดแย้งเชิงชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นในภูมิภาค นำมาสู่การเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ของภาคประชาสังคมทั้งในประเทศและ

ระหว่างประเทศเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ตากใบ

ประการสุดท้าย จากข้างต้นจึงกล่าวได้ว่าเหตุการณ์ตากใบเป็นเหตุการณ์รุนแรงที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งอย่างน้อยใน สองระดับคือ ประการแรก เหตุการณ์ตากใบคือเหตุการณ์เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่เป็นจุดตั้งต้นของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอื่นๆ เช่น เหตุการณ์ตากใบนำไปสู่การรวมตัวของนักวิชาการ 144 คนยื่นจดหมายเปิดผนึกถึงการแก้ไขความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร จนมีการตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์ (กอส.) ขึ้นเมื่อปี 2548 ตามมาด้วยการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างสถาบันทางการเมืองและการแก้ไขความขัดแย้งใน 3 จังหวัดชายแดนใต้จนปัจจุบัน เป็นต้น ประการต่อมา เหตุการณ์ตากใบซึ่งเป็นเหตุการณ์ภายในได้ส่งผลกระทบต่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้และเพิ่มความสนใจให้กับประเทศอื่นๆ ในปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย

2) วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษา

บทความจากการวิจัยครั้งนี้ รวบรวมข้อมูลจากสามช่องทางหลัก ได้แก่ ช่องทางแรก ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง (documentary research) ทั้งภาษาไทยและ ภาษาอังกฤษ ตั้งแต่ปี 2547-2554 ช่องทางที่สอง คือ การสัมภาษณ์ (in-depth interview) มีการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ตัวต่อตัวทั้งการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (formal interview) และไม่เป็นทางการ (informal interview) โดยใช้ประเด็นคำถามลักษณะปลายเปิดที่เปิดโอกาสให้ผู้เขียนปรับเปลี่ยนแนวทางการถามให้เหมาะสมกับสถานการณ์สัมภาษณ์/ ผู้ให้ข้อมูลหลัก ข้อมูลส่วนตัวคือ ประสบการณ์การทำงานในพื้นที่ ลักษณะการทำงานที่เกี่ยวข้องกับกรณีเหตุการณ์ตากใบ ข้อมูลทัศนคติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบและในปัญหาภาคใต้โดยรวม ปัญหาและอุปสรรคในการรณรงค์เกี่ยวกับความยุติธรรม

ในกรณีตากใบ ฯลฯ ในการศึกษาครั้งนี้ กำหนดให้มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) จำแนกออกเป็นหลายกลุ่มที่มีความเกี่ยวข้องกับกรณีศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลได้รอบด้านยิ่งขึ้น โดยจำแนกเป็น *กลุ่มชาวบ้าน* แบ่งออกเป็นกลุ่มแรก คือ เหยื่อที่ได้รับผลกระทบโดยตรงในเหตุการณ์ตากใบกับผู้ได้รับผลกระทบทางอ้อมจากเหตุการณ์ กลุ่มที่สอง คือ ชุตรักรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน ต.พร่อน อ.ตากใบ ที่ถูกจับกุมในคดีที่เป็นชนวนให้เกิดการชุมนุมประท้วงในเหตุการณ์ดังกล่าว กลุ่มที่สาม คือ สมาชิกในชุมชนเดียวกับเหยื่อ เช่น ผู้นำศาสนาในชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านต่างๆ ที่ทำการศึกษาภาคสนาม *ฝ่ายรัฐ* หมายถึงเจ้าหน้าที่ราชการจากหน่วยงานของรัฐทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์การตากใบและหลังจากนั้น ไม่ว่าจะเป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือน ฝ่ายความมั่นคง รวมทั้งบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมและสมาชิกคณะกรรมการอิสระชุดต่างๆ ที่รัฐบาลแต่งตั้งขึ้นด้วย ต่อมาคือกลุ่ม *องค์กรภาคประชาสังคม* ที่เข้าร่วมทำงานด้านการผลักดันรณรงค์ด้านสิทธิมนุษยชนและด้านการเยียวยาจิตใจเหยื่อในกรณีตากใบ *และสื่อมวลชน* และช่องทางสุดท้าย คือ การสังเกตการณ์ภาคสนาม (field observation) จากกิจกรรมที่กลุ่มผู้เสียหายจัดขึ้นเองคืองานทำบุญเลี้ยงอาหารในวาระการรำลึกถึงเหตุการณ์ตากใบซึ่งจัดขึ้นตั้งแต่ปี 2553–2555 (นับวันตามปฏิทินอิสลามคือ ทุกวันที่ 10 ของเดือนรอมฎอน ไม่ตรงกับวันที่ 25 ตุลาคมของทุกปี) กิจกรรมการประชุมในชุมชนในกิจการทั่วไป กิจกรรมที่กลุ่มนักกิจกรรม สถาบันการศึกษาจัดกิจกรรมและงานสัมมนาวันครบรอบเหตุการณ์ และกิจกรรมการประชุมระหว่างชาวบ้านกับนายควม (เฉพาะที่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมสังเกตการณ์คดีไต่สวนการตาย) การไต่สวนการตายในศาลอาญาจังหวัดนนทบุรี และการอ่านคำสั่งไต่สวนการตายที่ศาลจังหวัดสงขลา เป็นต้น

เนื่องจากในช่วงที่ผู้เขียนดำเนินการศึกษาและเก็บข้อมูลนั้น ยังคงมีเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องซึ่งในระหว่างที่ดำเนินการศึกษาก็มีญาติพี่น้องหรือบุคคลในครอบครัวของผู้ให้ข้อมูลสำคัญถูกยิงเสียชีวิตจากคนร้ายไม่

ทราบฝ่าย อีกทั้งกรณีเหตุการณ์ตากใบก็ดูเหมือนว่าจะเป็นกรณีที่ยังไม่สิ้นสุดลงอย่างสมบูรณ์ ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้ยิ่งสร้างความรู้สึกรังเกี้ยวรังไรใจอันกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน และระหว่างประชาชนด้วยกันเองด้วย ผู้เขียนจึงเก็บข้อมูลด้วยความระมัดระวังโดยเฉพาะในขั้นตอนการสัมภาษณ์ที่มีประเด็นเกี่ยวกับชีวิต ความปลอดภัยและความคิดเห็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชน ดังนั้นเพื่อรักษาประโยชน์เรื่องความปลอดภัยของผู้ให้ข้อมูลทุกฝ่าย ในงานศึกษาครั้งนี้จึงจะไม่เปิดเผยชื่อของผู้ให้ข้อมูลหลัก รวมทั้งบางข้อความที่ผู้ให้ข้อมูลที่อนุญาตให้เปิดเผยชื่อไม่ประสงค์ให้ออกชื่อในข้อความส่วนนั้นผู้วิจัยจะไม่เปิดเผยชื่อของผู้ให้ข้อมูลนั้นๆ เพื่อมิให้ผู้ใดนำข้อมูลไปใช้ในแง่ที่จะก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้ให้ข้อมูลได้ ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้แจ้งให้ผู้ให้ข้อมูลทุกคนทราบก่อนทำการสัมภาษณ์ว่าผู้ให้ข้อมูลอาจปฏิเสธการให้ข้อมูลได้ หรืออาจหยุดให้สัมภาษณ์เมื่อใดก็ได้ ซึ่งในระหว่างการศึกษาก็มีผู้ปฏิเสธไม่ให้เข้าสัมภาษณ์ด้วย

3) นิยามศัพท์สำคัญในบทความ

ความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ หมายถึง สถานการณ์ซึ่งการต่อสู้โดยความรุนแรงของกลุ่มระดับชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นพื้นฐาน เช่น ความปลอดภัย การได้รับความยอมรับ ความสามารถในการเข้าถึงและการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันในสถาบันเศรษฐกิจและการเมือง การนิยามเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าความแตกต่างด้านอัตลักษณ์มิใช่เป็นสาเหตุประการเดียวของการต่อสู้ยืดเยื้อให้ที่หนึ่งๆ

ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional justice) หมายถึง มาตรการในการตอบสนองต่อการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นรุนแรง (Serious human rights violation) เช่น การสังหารโดยไม่ผ่านการตัดสินตามกระบวนการยุติธรรม (Extra judicial killing) การทรมาน (Torture) การบังคับสูญหาย (Disappearance) และการสังหารหมู่ (Massacre) ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและกว้างขวางในอดีต ประกอบด้วย การดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรม

คณะกรรมการแสวงหาความจริง โครงการฟื้นฟูความเสียหาย การปฏิรูปสถาบันการเมืองในระบอบประชาธิปไตย และการพยายามจดจำ เป็นต้น

การปรองดอง (Reconciliation) ในบทความนี้ หมายถึง แนวคิดและกระบวนการวิปฏิบัติของการลดความเกลียดชังแตกแยกและสร้างความไว้วางใจ เพื่อฟื้นคืนความสัมพันธ์การอันมีจุดมุ่งเน้นที่ “ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้ง” เป็นหลัก โดยผ่านการแสดงความรับผิดชอบต่อการกระทำในอดีตการยอมรับความจริงที่เกิดขึ้น การเมตตาให้อภัยตลอดจนการมองภาพอนาคตของสังคมร่วมกัน (Abu-Nimer, Abdul and Lakshitha, 2001)

ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice) ในบทความนี้ หมายถึงแนวคิดและกระบวนการวิปฏิบัติต่อความขัดแย้ง การลดความรุนแรงและ “ฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคม” ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมดังที่กล่าวไปนั้นคือความสัมพันธ์ที่เป็นเสาหลัก 3 ประการที่เชื่อมโยงกัน คือ เหยื่อ ผู้กระทำ และรัฐซึ่งมีกระบวนการวิวิธีระหว่างแต่ละคู่ความสัมพันธ์ (Galtung, 2001)

ผลการศึกษา

1. ข้อค้นพบจากการวิเคราะห์การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจากเหตุการณ์ตากใบ

จากการศึกษาพบว่า ความยุติธรรมในกรณีเหตุการณ์ตากใบมีลักษณะเป็นการต่อรองความยุติธรรมระหว่างฝ่ายเหยื่อ ผู้ได้รับผลกระทบและภาคประชาสังคมซึ่งเป็นกลุ่มที่ตั้งประเด็นข้อเรียกร้องความยุติธรรมในกรณีตากใบ (แม้ว่าจะมีความเห็นไม่ลงรอยกันเรื่อง การรับเงินเยียวยา และการฟ้องร้องดำเนินคดีเอาผิดกับเจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรม) กับรัฐซึ่งตอบสนองข้อเรียกร้องความยุติธรรมโดยตั้งข้อสงวนของความยุติธรรมในกรณีตากใบ และผลจากการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ปฏิบัติการของรัฐบาลในการให้ความยุติธรรมตามการต่อรองความยุติธรรมกรณีตากใบโดยฝ่ายภาคประชาสังคมเกิดความชะงักงันหมายความว่า จากปฏิบัติการเพื่อต่อรองความยุติธรรมในกรณีตากใบทำให้เกิด

การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเป็นบางส่วน (Uneven transformation) ดังรายละเอียดดังนี้

1.1 การเปิดเผยข้อเท็จจริง โดยการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อสอบสวนกรณีเหตุการณ์ตากใบมีกระบวนการเร่งรัด เนื่องจากมีจุดมุ่งหมายหาตัวปัจเจกผู้กระทำความผิด และไม่มี การรับฟังมุมมองที่หลากหลาย สำหรับผลของการสอบสวนข้อเท็จจริงไม่นำมาสู่ความเข้าใจความรุนแรงที่เกิดขึ้น

1.2 ความพยายามในการลงโทษผู้กระทำผิด ดำเนินไปโดยการโยกย้ายเจ้าหน้าที่ทหารที่มีความหมายที่กำกวม ไม่มีการเอาผิดทางอาญา (เพราะความรุนแรงเกิดขึ้นระหว่างที่เจ้าหน้าที่รักษากฎหมาย) มีแต่เพียงการชดเชยเป็นเงินและขอโทษจากหัวหน้ารัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ เท่านั้น

1.3 การชดเชยเยียวยา มุ่งเน้นการจ่ายเงินชดเชยแก่เหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบเป็นหลัก (โดยรัฐบาลหลายชุด) และมีการให้ความช่วยเหลือด้านการรักษาพยาบาลเหยื่อบางราย มีการให้การศึกษากับบุตรหลานของเหยื่อบางรายอย่างไม่เป็นทางการ ไม่มีการบันทึกรายชื่อและความช่วยเหลือที่ได้รับอย่างเป็นระบบ (โดยเจ้าหน้าที่ทหารระดับผู้บังคับบัญชาหน่วยทหารเฉพาะกิจในพื้นที่บางราย) การจ่ายเงินชดเชยเยียวยาและการให้ความช่วยเหลืออื่นๆ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นมีความหมายที่กำกวม และอาจเป็นการบังคับให้เหยื่อลี้ภัยโดยปริยาย นอกจากนี้กระบวนการจัดสรรเงินชดเชยที่ยังไม่ทั่วถึงคือไม่ครอบคลุมเหยื่อทั้งหมด และการที่เหยื่อไม่ได้รับเงินจำนวนเท่ากันทุกทำให้เหยื่อตั้งความคาดหวังมากเกินไป ทำให้เหยื่อบางรายเกิดความรู้สึกที่ไม่ได้รับความยุติธรรมมากขึ้น

1.4 การขอโทษและให้อภัย หมายรวมถึงการกล่าวขอโทษอย่างเป็นทางการของ พล.อ.สุรยุทธ์ เมื่อปี 2549 และการกล่าวขอโทษส่วนตัวกับเหยื่อโดยเจ้าหน้าที่ทหารในหน่วยเฉพาะกิจประจำพื้นที่และนายทหารระดับสูงหลายนาย อย่างไรก็ตาม การขอโทษมีลักษณะเป็นการขอโทษแทนผู้กระทำซึ่งมีการระบุ

ว่าหมายถึงรัฐบาลของ พ.ต.ท.ทักษิณและเจ้าหน้าที่ทหารหน่วยอื่น ทำให้การขอโทษเป็นการส่วนตัว ไม่มีการขอโทษจากหน่วยงานของรัฐอย่างเป็นทางการ องค์กรใด มีข้อสังเกตว่า การขอโทษที่กระทำส่วนตัวต่อหน้าเหยื่อหรือผู้ได้รับผลกระทบกลับได้รับการยอมรับจากเหยื่อมากกว่าการประกาศขอโทษโดยเหยื่อ และผู้ได้รับผลกระทบไม่ได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์การขอโทษด้วย การขอโทษจากเจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่จึงสามารถสร้างการยอมรับและความร่วมมือจากประชาชนได้ระดับหนึ่ง

1.5 คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) ตั้งขึ้นเพื่อเป้าหมายการศึกษาปัญหาความรุนแรงในพื้นที่ชายแดนใต้และจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเป็นหลัก แต่ กอส. ถือเป็นเวทีที่สำคัญในการดึงความสนใจและการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคมในการแก้ไขความขัดแย้งและความรุนแรงในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่ง ทั้งนี้ ข้อเสนอแนะ เครือข่ายความร่วมมือ และหน่วยงานย่อยในกระทรวงต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการแต่งตั้งกอส.ได้รับการพัฒนาและนำมาใช้ต่อยอดมากขึ้นในปัจจุบัน

1.6 การแก้ไขความขัดแย้งร่วมกันในท้องถิ่น ภายหลังเหตุการณ์ความรุนแรงหน้า สภ.ตากใบ จ.นราธิวาสนำมาซึ่งบรรยากาศความไม่ไว้วางใจระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและชาวบ้านมลายูมุสลิมอย่างมาก ต่างฝ่ายต่างหวาดระแวงต่อกัน ทางเจ้าหน้าที่ทหารยังต้องทำหน้าที่ในพื้นที่เดิม ขณะที่ผู้รอดชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบจำนวนหนึ่งยังคงเป็นผู้ต้องสงสัยว่าเป็นแกนนำการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบหรือเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความรุนแรงอื่นๆ อดีตต่อกันและกันจึงส่งผลให้เกิดความตึงเครียดและกระทบกระทั่งกันขึ้นเป็นระยะ อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนกองกำลังทหารในท้องถิ่นแทบจะทันทีหลังเหตุการณ์ตากใบด้วยการนำกองกำลัง ฉก.เพชรบูรณ์ที่ 30 ภายใต้การนำของนายทหารชั้นผู้ใหญ่สังกัดนายทหารรักษาพระองค์สมเด็จพระราชินี และเป็นผู้มีประสบการณ์การเข้าร่วมปฏิบัติการรักษาสันติภาพในต่างประเทศ ประกอบกับการ

ปรับเปลี่ยนให้นายทหารระดับปฏิบัติงานเป็นกองกำลังไม่เกี่ยวข้องกับความรุนแรงในเหตุการณ์ตากใบลงมาทำงานในพื้นที่อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส รวมทั้งการดำเนินนโยบายทหารเข้าให้ความช่วยเหลือให้แก่ครอบครัวผู้เสียชีวิต และชุมชนโดยรวมในด้านที่อยู่อาศัย และการรักษาสุขภาพอนามัย เป็นปัจจัยที่ทำให้วิกฤตความไว้วางใจระหว่างเจ้าหน้าที่ทหารกับชาวบ้านผ่อนคลายลงระดับหนึ่ง นอกจากนี้ ฝ่ายครอบครัวของเหยื่อ และผู้รอดชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบก็ช่วยกันตั้งกลุ่มเหยื่อตากใบ โดยความสนับสนุนจากโครงการเยียวยาจิตใจของภาคประชาสังคม รวมทั้งการพัฒนาศักยภาพในการเจรจาโดยองค์กรพัฒนาเอกชนด้านกฎหมายและสิทธิมนุษยชน เหล่านี้นำไปสู่การสร้างกลไกที่ประชุมผู้ประสานงานระหว่างนายทหาร กลุ่มชาวบ้าน และองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิทธิมนุษยชนในพื้นที่ ทำหน้าที่ประสานงานกันเมื่อเกิดเหตุการณ์การจับกุมตัวผู้ต้องสงสัย และข้อร้องเรียนที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องสิทธิมนุษยชนถือว่าเป็นช่องทางที่สำคัญในการสร้างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ

1.7 กระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ ได้แก่ คดีที่ชาวบ้าน อ.ตากใบ เป็นจำเลยในข้อหาเป็นแกนนำการชุมนุม คดีแพ่งเรียกร้องค่าเสียหายที่เหยื่อและญาติผู้เสียชีวิตฟ้องหน่วยงานของรัฐ 9 หน่วยงาน คดีการไต่สวนการตาย 78 ศพ และการดำเนินคดีกรณีที่มีผู้ชุมนุมเสียชีวิตระหว่างการสลายการชุมนุมในที่เกิดเหตุ 7 คน พบว่าความยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบยังต้องพบกับข้อจำกัดไม่ต่างไปจากคดีอื่นๆ ที่ประชาชนตกเป็นจำเลยในคดีความมั่นคงใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยจากโครงสร้างกฎหมายที่บังคับใช้ในพื้นที่และการแสดงบทบาทของบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม และที่สำคัญที่สุดเกิดจากการที่หลักการว่าด้วยสิทธิมนุษยชนตามรัฐธรรมนูญยังไม่ถูกนำไปใช้ในกระบวนการยุติธรรมอย่างแท้จริง ผลที่เกิดขึ้นในกรณีนี้สะท้อนให้เห็นว่า ไม่ว่าภาครัฐจะใช้มาตรการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งไว้

มาน้อยเพียงใด แต่เมื่อกระบวนการยุติธรรมตามกฎหมายไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอในการสร้างความสมานฉันท์และหยุดยั้งวงจรการแก้แค้นด้วยความรุนแรงได้ ยิ่งไปกว่านั้น ไม่ว่าจะเจตนาหรือไม่ก็ตาม ระบบงานยุติธรรมในกรณีตากใบยังกลายมาเป็นการล่อลวงละเมิดในเชิงโครงสร้างเสียเองด้วย กระบวนการยุติธรรมที่ถือว่าเป็นแหล่งอ้างอิงหลักของทุกฝ่าย แต่ดูเหมือนจะเอื้อประโยชน์ให้กับฝ่ายของรัฐเท่านั้น ทำให้ผู้ได้รับผลกระทบรู้สึกกว่าพวกเขาไม่มีโอกาสที่จะได้รับความยุติธรรมอีก และจึงส่งผลให้ผู้ได้รับผลกระทบแทบทุกคน ไม่เว้นกระทั่งแกนนำกลุ่มตากใบที่ตัดสินใจยุติบทบาทในการเรียกร้องความยุติธรรม การสลายตัวของกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ และเลือกที่จะเรียกร้องการเยียวยาทางการเงินซึ่งพวกเขาเห็นว่าสามารถเข้าถึงได้บ้างเท่านั้น

ดังนั้น จึงอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ในกรณีนี้ นอกจากการยกฟ้องชาวบ้านในคดีตากใบที่เกิดขึ้นแล้ว กระบวนการยุติธรรมที่เกิดขึ้นมาภายหลัง ดูเหมือนจะไม่สอดคล้องกับมาตรการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งแบบอื่น โดยเฉพาะกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และยิ่งไปกว่านั้น ผลจากกระบวนการยุติธรรมที่ตามมายิ่งซ้ำเติมผลสะท้อนของเหตุการณ์ตากใบ โดยเฉพาะจากมุมมองของเหยื่อเรื่องความยุติธรรมด้วย ดังแสดงให้เห็นว่า กระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ มิได้แก้ไขความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมของเหยื่อ ยิ่งกว่านั้นยังเพิ่มพูนความรู้สึกดังกล่าวด้วย นอกจากนี้ กระบวนการและผลจากกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบยังกลายมาเป็นข้อจำกัดในกระบวนการสมานฉันท์และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง

ความชะงักงันของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบเกิดจากปฏิบัติการให้ความยุติธรรมที่ไม่ทั่วถึงคือเป้าหมายเชิงพื้นที่ของปฏิบัติการให้ความยุติธรรมและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมุ่งเน้นเฉพาะในอ.ตากใบเพียงอำเภอเดียว และความชะงักงันของความยุติธรรมในกรณีตากใบยังเกิดจากการขาดกระบวนการให้การศึกษา สร้างความเข้าใจ และการสร้างข้อตกลง

ในเรื่องความหมายของปฏิบัติการต่างๆ อย่างไรก็ตามก็มีสัญญาณที่ดีได้แก่ จากกรณีตากใบทำให้เหยื่อชาวมลายูมุสลิมมีพื้นที่ในสังคม ทำให้มีการพัฒนามาตรฐานการเยียวยาการละเมิดสิทธิจากเจ้าหน้าที่รัฐ การปรับยุทธการทางทหาร และการปรับมาตรฐานบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม

2. เงื่อนไขที่กำหนดความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ

จากการศึกษาบทบาทของเหยื่อ/ ผู้ได้รับผลกระทบ มีข้อค้นพบว่า ปัจจัยชั้นบุคคล และพลวัตความสัมพันธ์ภายในกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบและภาคประชาสังคมมีลักษณะอย่างน้อยสี่ประการ ที่ทำให้การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบเกิดความชะงักงัน ได้แก่ ประการแรก เหยื่อ/ ผู้ได้รับผลกระทบมีความสัมพันธ์กันหลวมๆ เพราะต่างมีถิ่นที่อยู่กระจายตัวกันออกไปในหลายอำเภอของจังหวัดนราธิวาส (รวมทั้งในบางอำเภอในปัตตานี และยะลา) โดยไม่มีการจัดตั้งกลุ่มนัดพบตามปกติ ยิ่งไปกว่านั้น ภายในกลุ่มเหยื่อ/ ผู้ได้รับผลกระทบยังเกิดความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกันหวาดระแวงว่าบางคนอาจเกี่ยวข้องกับขบวนการก่อความไม่สงบในพื้นที่ ลักษณะเช่นนี้ทำให้การรวมกลุ่มปฏิสัมพันธ์กันภายในจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก ประการต่อมา คือข้อจำกัดด้านลักษณะการดำเนินชีวิตของผู้ที่มาเป็นสมาชิกกลุ่มเหยื่อจากกรณีตากใบ ส่วนมากเป็นผู้หญิงชาวมลายูมุสลิม ซึ่งภายใต้วัฒนธรรมอิสลามซึ่งผู้หญิงเหล่านี้เคยเป็นฝ่ายได้รับการปกป้องจากสังคมกลับกลายเป็นผู้ต้องแบกรับภาระในการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรม ประการที่สาม คือการที่กลุ่มเหยื่อ/ ผู้ได้รับผลกระทบมีค่านิยม "พึ่งพิงแกนนำ" ซึ่งในกรณีตากใบ แกนนำหลัก (นางแยนะ สะแลแม) ไม่ใช่ญาติผู้เสียชีวิตหรือบาดเจ็บ ทำให้ไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าจะต่อสู้คดีในกระบวนการยุติธรรมต่อไปหรือไม่ ท่าที่ดังกล่าวมีอิทธิพลต่อญาติของเหยื่อกลุ่มหนึ่งตัดสินใจยุติการดำเนินการทางกระบวนการยุติธรรม ไม่ติดใจเอาความใดๆ แต่ก็มีญาติของเหยื่อบางส่วนตัดสินใจดำเนินการขอความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชนด้านกฎหมายเพื่อให้ช่วยดำเนินการตาม

กระบวนการยุติธรรมต่อไปเป็นรายบุคคล *ประการที่สี่* คือ ผู้ได้รับผลกระทบและองค์กรภาคประชาสังคมยังมีมุมมองไม่สอดคล้องกันเรื่องการเรียกร้องความยุติธรรมและขอข่าของประเด็นที่ต้องการเรียกร้อง ซึ่งจากเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะสะท้อนว่ากลุ่มเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบยังไม่สามารถเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงจากข้างล่างได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ยังชี้ให้เห็นแนวโน้มว่าการเรียกร้องความยุติธรรมในกรณีตากใบจะลดลงอีกในอนาคต

อีกด้านหนึ่ง งานศึกษาชิ้นนี้มีข้อค้นพบว่า เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ทำให้การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบชะงักงันมีอย่างน้อย 3 ประการได้แก่

2.1 ความต่อเนื่องของความขัดแย้งและความรุนแรงในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ กล่าวคือ เหตุการณ์ตากใบ เป็นเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นท่ามกลางความขัดแย้งและการใช้ความรุนแรงตอบโต้กันระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงและขบวนการก่อความไม่สงบ ผลการศึกษาพบว่า เหตุการณ์ตากใบเป็นเหตุการณ์ที่มีลักษณะเป็นการวางแผนล่วงหน้าซึ่งรัฐไทยเป็นฝ่ายเปลี่ยงพล้ำในกรณีนี้ ซึ่งแม้ว่ารัฐไทยจะอำนวยความสะดวกยุติธรรมตามแหล่งอ้างอิงอำนาจรัฐ แต่ด้วยความล่าช้าของกระบวนการยุติธรรมรวมทั้งการที่ไม่สามารถนำผู้กระทำความผิดเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมได้ส่งผลให้ เหตุการณ์ตากใบจึงยังคงถูกใช้เป็นข้ออ้างรองรับสำหรับการใช้ความรุนแรงของกลุ่มก่อความไม่สงบบางกลุ่มต่อไปเพื่อแสดงการต่อต้านและลดทอนความชอบธรรมของความยุติธรรมตามอำนาจรัฐด้วยการใช้แนวทางการแก้แค้นโดยใช้ความรุนแรง ดังเช่นในกรณีของนายมะรอโซ จันทราวดี ที่ตัดสินใจเข้าร่วมกับขบวนการก่อความไม่สงบที่เคลื่อนไหวอยู่ใน อ.บาเจาะ จ.นราธิวาส ตั้งแต่ปี 2548 ภายหลังจากรอดชีวิตจากการสลายการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ นอกจากนี้ เหตุการณ์ตากใบ ยังถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองอำนาจระหว่างกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้อง

เอกราชในจังหวัดชายแดนใต้ ดังเช่น กรณีการเผยแพร่วีดิทัศน์เรื่อง “ข้อเท็จจริงตากใบ กับดักลวงของขบวนการ BRN Coordinate” ในเว็บไซต์ของกลุ่มพูโล¹

2.2 บริบทเชิงสถาบันการเมือง

1) หน่วยงานฝ่ายความมั่นคง ยังคงเป็นตัวแสดงหลักในการควบคุมสถานการณ์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งจำเป็นต้องมีกฎหมายรองรับการใช้อำนาจในพื้นที่ เรียกโดยทั่วไปว่า "กฎหมายความมั่นคง" ซึ่งในปัจจุบันมีกฎหมายมีกฎหมายในกลุ่มนี้ที่บังคับใช้อยู่ในพื้นที่ สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ถึง 3 ฉบับ ได้แก่ กฎอัยการศึก พ.ศ.2457 พระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 และพระราชบัญญัติความมั่นคงภายในราชอาณาจักร พ.ศ.2551 จากการศึกษาพบว่า กฎหมายความมั่นคงที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้นส่งผลกระทบต่อกลไกกระบวนการยุติธรรมในพื้นที่เพราะมีหลักการมุ่งเน้นตอบสนองต่อวาทกรรมต่อต้านการก่อร้ายสากลและการรักษาความมั่นคงภายในรัฐ ในเชิงเนื้อหาของกฎหมายจึงมีการให้อำนาจเจ้าหน้าที่ในการจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้โดยได้รับการคุ้มครองจากการต้องรับโทษทางอาญาระหว่างการปฏิบัติ ดังนั้น กรณีตากใบที่มีการกล่าวหาว่าเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ละเมิดสิทธิมนุษยชนจึงประสบกับภาวะชะงักงัน

2) ธรรมเนียมปฏิบัติเรื่องการรับผิดชอบของหน่วยงานฝ่ายความมั่นคง ผลการศึกษาในกรณีเหตุการณ์ตากใบพบว่า ไม่มีการแสดงความเห็นที่ชัดเจนเกี่ยวกับการกล่าวโทษและการรับผิดชอบในกรณีตากใบ เช่น กรณีการโยกย้ายนายทหารระดับสูงที่เป็นผู้บัญชาการเหตุการณ์ตากใบ โดยเฉพาะแม่ทัพภาคที่ 4 ในขณะนั้น ซึ่งคณะกรรมการสอบสวนทางวินัยที่กองทัพตั้งขึ้นกองทัพบกตั้งขึ้นพิจารณาว่าเป็นความผิดพลาดของแม่ทัพภาคที่ 4 ในขณะนั้นซึ่งคณะกรรมการ

¹รับชมวีดิโอชุดดังกล่าวได้ที่ http://www.puloinfo.org/index.php?option=com_content&view=article&id=267%3A2012-10-19-09-44-45&catid=41%3Amultimedia&Itemid=48&Itemid=48. เข้าถึงเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2555.

สอบสวนทางวินัยที่กองทัพตั้งขึ้นพิจารณาว่าเป็นความผิดพลาดของแม่ทัพภาคที่ ๔ ที่ละทิ้งสถานการณ์ชุมนุมไปกลางครั้น และเสนอให้ส่งย้ายแม่ทัพภาคที่ ๔ ในขณะที่นั้นกลับเข้ารับตำแหน่งในกระทรวงกลาโหมแทน แต่ในภายหลังกองทัพก็เลื่อนยศและเพิ่มเงินค่าตอบแทนให้นายทหารระดับสูงที่ถูกโยกย้ายออกทุกนาย ทำให้มาตรการการโยกย้ายเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูง ในกรณีนี้มีความหมายที่คลุมเครือเพราะไม่มีการกล่าวโทษและการยอมรับความผิดที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงนายหนึ่งให้ความเห็นว่า "ตามหลักการแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นคงไม่สามารถถือว่าเป็นการลงโทษทางวินัย เพราะทหารเรามีบทลงโทษที่รุนแรงเช่นกัน อีกทั้งในกรณีนี้ การพิจารณาความผิดก็เป็นไปตามหลักพิจารณาความผิดสถานเบาเพราะไม่มีการนำขึ้นพิจารณาในศาลทหาร" (นายทหารระดับสูงใน กอ.รมน., สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2555) ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขข้อจำกัดที่สำคัญในเชิงธรรมเนียมปฏิบัติของหน่วยงานความมั่นคงซึ่งมีคำอธิบายต่อการรับผิดชอบที่จำกัดเพียงการยอมรับผิดอย่างไม่เป็นทางการ และการยอมรับผิดในฐานะการแสดงความเสียใจต่อความสูญเสียส่วนตัวว่า การให้เจ้าหน้าที่รับผิดชอบถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่อาจทำอย่างเป็นทางการได้ เนื่องจากการยอมรับผิดและการประกาศว่าการโยกย้ายออกจากพื้นที่คือการลงโทษ ย่อมส่งผลถึงขวัญกำลังใจของเจ้าหน้าที่ทหารและความชอบธรรมของกองทัพโดยรวม สะท้อนให้เห็นจากคำกล่าวต่อไปนี้

“การโยกย้าย อันที่จริงเป็นเรื่องปกติอยู่แล้ว แต่สำหรับเรื่องนี้ มองว่าเป็นการลงโทษ ในแบบที่ส่งผลทางอ้อม เพราะถ้าท่าน (หมายถึงแม่ทัพภาคที่ 4 ในเวลานั้น) ไม่เจอเรื่องนี้ ท่านเองก็อาจจะมือนาคตีกไกลในทางทหาร กรณีแบบนี้ท่าน (อดีตแม่ทัพภาค 4 ในขณะนั้น) เองก็ต้องเสียสละ เพราะอย่างไรเสีย ท่านเองก็คงเข้าพื้นที่ไม่ได้แล้ว ที่เรียกว่าเสียสละเพราะในกรณีแบบนี้ถือว่าทำตามหน้าที่เพราะเจ้าหน้าที่ก็ต้องตัดสินใจเหมือนกัน คือ ต้องมองอีกด้านว่าถ้า

เจ้าหน้าที่ไม่ทำ แล้วเกิดการเข้าไปแย่งผู้ต้องหากันเจ้าหน้าที่ก็ผิดอีก ... และหากจะดำเนินคดีก็ต้องเป็นศาลทหาร เพราะไม่อย่างนั้น ผมมองว่าไม่ยุติธรรม เพราะว่าถ้าดำเนินคดีอาญา เจ้าหน้าที่อื่นๆ ก็ไม่อยากจะมาปฏิบัติงาน ต่อไปพอมีเหตุการณ์แบบนี้อีก เขาก็คงไม่อยากจะออกไปช่วยดูแลเพราะกลัวจะโดนฟ้อง" (อดีตรองและแม่ทัพภาคที่ 4, สัมภาษณ์, 18 มิถุนายน 2555)

3) ปัญหาการเลือกปฏิบัติต่อกลุ่มชาติพันธุ์ใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้และการลงหลักปักฐานของคุณค่าสิทธิมนุษยชนในเชิงสถาบัน (Institutionalization) ผลการศึกษาเหตุการณ์ตากใบชี้ให้เห็นว่า การใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุมซึ่งผู้เข้าร่วมการชุมนุมไม่มีอาวุธร้ายแรงนั้น ไม่มีการแสดงความรับผิดชอบต่อเหตุการณ์อย่างจริงจังและเป็นที่ยอมรับของสาธารณะ ยิ่งไปกว่านั้น การที่เจ้าหน้าที่บางรายแสดงความรู้สึกต่อชาวบ้านผู้เรียกร้องสิทธิและความยุติธรรมว่า "เป็นแนวร่วมขบวนการก่อความไม่สงบ" (คณะกรรมการวิสามัญเพื่อการสอบสวนศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบฯ สถานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2551: 7) ส่งผลโดยตรงต่อชาวมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนหนึ่งรู้สึกว่า ไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมการเมืองไทย กรณีตากใบจึงยิ่งตอกย้ำสมมุติฐานของปัญหาความไม่สงบที่มักถูกกล่าวถึงว่าเกิดจาก **ความไม่เข้าใจในความแตกต่างทางศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม และสาเหตุความอยุติธรรม** โดยเฉพาะเมื่อเหตุผลทั้งสองประการเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ชนิดที่สาเหตุแรกถูกใช้เป็นข้ออ้างเหตุผลรองรับให้การเลือกปฏิบัติและนำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชน

ผลจากการศึกษาชี้ให้เห็นต่อไปด้วยว่า การไม่ลงหลักปักฐานของคุณค่าสิทธิมนุษยชนในเชิงสถาบันในสังคมไทย หรือแม้กระทั่งในกระบวนการยุติธรรมไทยยังเป็นข้อจำกัดประการสำคัญซึ่งทำให้ความยุติธรรมในกรณีตากใบเกิดความชะงักงัน เห็นได้จากการอ้างอิงความชอบธรรมของรัฐในปฏิบัติการการสลาย

การชุมนุมและการควบคุมตัวผู้ชุมนุมจากกฎอัยการศึก 2457 ที่ประกาศใช้อีกครั้ง ตั้งแต่เดือนมกราคม 2547 และผลการศึกษาทั่วโลกในกระบวนการยุติธรรมที่มีช่องว่าง ได้แก่ ในศาลคดีแพ่ง ซึ่งใช้กลไกการไกล่เกลี่ยในอันมีจุดมุ่งเน้นในการพยายามยุติข้อพิพาทโดยเร็ว โดยเฉพาะในกรณีคดีตากใบซึ่งถือว่าเป็นข้อพิพาทที่อาจนำไปสู่การรบกวนความสงบสุขของสาธารณะได้ การประวิงคดีให้เกิดความล่าช้า การเปิดตัวพยานที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดโดยตรง การโอนคดีออกนอกพื้นที่ รวมทั้งความเพิกเฉยในการแสวงหาหลักฐานอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยกเว้นบทบัญญัติเรื่องการปกป้องสิทธิเสรีภาพของประชาชนโดยการอ้างบทบัญญัติในกฎอัยการศึกที่ปรากฏตามคำสั่งไต่สวนการตายในกรณีเหตุการณ์ตากใบ (พุทธณี กางกัน, ม.ป.ป.: 57-58) ยิ่งตอกย้ำให้ประชาชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้รู้สึกว่าคุณถูกเลือกปฏิบัติ แตกต่างไปจากประชาชนในภาคอื่นๆ ของประเทศ

ทั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตจากประเด็นปัญหาเชิงสถาบันว่า การผูกขาดอำนาจการรักษามันคงภายในก็ดี ธรรมเนียมปฏิบัติเรื่องการรับผิดชอบของหน่วยงานฝ่ายความมั่นคงก็ดี หรือปัญหาการเลือกปฏิบัติต่อกลุ่มชาติพันธุ์และประเด็นปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน ต่างเป็นประเด็นที่ไม่เกี่ยวข้องกันโดยตรง แต่มักถูกผูกโยงกันด้วยหลักการเรื่องอธิปไตยและความมั่นคงของรัฐ และเมื่อโจทย์ทั้ง 3 ประเด็นถูกบิดให้กลายเป็นเรื่องที่ผูกโยงกับการรักษาอธิปไตยและความมั่นคงของรัฐจึงทำให้ความยุติธรรมชะงักงัน

4) ความไม่ไว้วางใจระหว่างรัฐและชาวบ้าน ผลการศึกษาทำให้พบว่า ชาวบ้านที่เป็นเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบแม้จะมีความเชื่อมั่นว่าฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้กระทำความผิดในเหตุการณ์ตากใบ แต่การที่เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ได้รับการลงโทษ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าใจว่าทุกการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ ไม่ว่าจะเป็นการบุกค้น จับกุมเป็นการปฏิบัติตามกฎหมายความมั่นคงโดยเฉพาะการที่มีคำสั่งไต่สวนการตายออกมาว่า การกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นการกระทำตามกฎหมาย (วศิน สุวรรณรัตน์, 2555: 27)

ประสบการณ์และความรู้สึกดังกล่าวทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบมีความเชื่อว่า กระบวนการยุติธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นปัจจัยตัดสิ้นอนาคตเรื่องความยุติธรรมในกรณีตากใบ ซึ่งที่สุดแล้วพวกเขาจะไม่ได้รับความยุติธรรมกลับคืนมา ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยกับการต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรมและเกิดความรู้สึกไม่ไว้วางใจเจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่

ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงของรัฐก็มีมุมมองว่า การชุมนุมประท้วงหน้า สภ.ตากใบเป็นการวางแผนล่วงหน้าของผู้ก่อความไม่สงบ เพราะเป็นการชุมนุมที่ไม่ต้องการการเจรจาและไม่ฟังอะไรทั้งสิ้น ผู้ประท้วงเป็นกลุ่มจัดตั้งที่ไม่ได้มีสาเหตุมาจากความเดือดร้อนเฉพาะหน้า (จากความยากจนหรือการได้รับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมโดยตรงต่อผู้ชุมนุม) แต่เป็นกลุ่มที่หวังผลทางการเมือง (อดีตปลัดจังหวัดนราธิวาส, อดีตรองและแม่ทัพภาคที่ 4, **สัมภาษณ์**, 18 มิถุนายน 2555; นายทหารระดับสูง กอ.รมน., **สัมภาษณ์**, 7 มิถุนายน 2555; อดีตผบ.ตร.ภูธรภาค 9, **สัมภาษณ์**, 10 มกราคม 2555; พนักงานสอบสวน สภ.สุโขทัย, **สัมภาษณ์**, 27 พฤษภาคม 2555) “การชุมนุมประท้วงครั้งนี้เป็นเรื่องผิดธรรมชาติ เพราะทางฝ่ายม็อบใช้อารมณ์ ให้ตั้งตัวแทนที่ไม่ตั้ง บอกให้ปล่อยอย่างเดียว ยังไงก็ไม่ยอม ต่างจากม็อบอื่นที่มีการยอมเจรจาโดยการตั้งตัวแทนมาเจรจา ให้ตัวแทนศาสนามาพูดก็ไม่ฟัง ยังใช้ก้อนหินกับรองเท้าแตะขว้างปา และไล่ให้กลับไปเลี้ยงแพะ มีการพาพ่อแม่ของซรบ. 6 คนมาพูด ก็ไล่ให้เขากลับไป มีการต่อรองว่าวันจันทร์จะทำเรื่องให้ปล่อยตัว แต่ก็ไม่ยอม” (อดีตรองผู้ว่าราชการจังหวัดนราธิวาสเมื่อปี 2547, **สัมภาษณ์**, 26 มิถุนายน 2555) สอดคล้องกับความเห็นของพนักงานอัยการเจ้าของสำนวนที่เกี่ยวข้องกับคดีตากใบว่า เมื่อพิจารณาจากหลักฐานแล้ว มีเหตุอันควรน่าจะเชื่อได้ว่าผู้ชุมนุมประท้วงมีความประสงค์จะก่อความไม่สงบ มีการยุยงให้มีการต่อต้านการทำหน้าที่ของรัฐ จึงเป็นการชุมนุมโดยไม่สงบ มีการเตรียมมาก่อน ดังนั้นพนักงานอัยการจึงทำความเข้าใจสิ่งฟ้องกลุ่มผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้นำ

การประชุมทั้ง 59 คน (พนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาส อ่างใน พุทธณี กางกัน, ม.ป.ป.: 56) นอกจากนี้ การศึกษาค้นคว้าก็ยังพบว่า เงื่อนไขความต่อเนื่องของความรุนแรงและเงื่อนไขเชิงสถาบันยังเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตความไม่ไว้วางใจซ้ำเติมมากขึ้นด้วย

อย่างไรก็ดี ผลจากการศึกษาพบว่า เหตุการณ์ตากใบชี้ให้เห็นเงื่อนไขเชิงบวกที่สำคัญคือ วิธีการที่นำมาใช้ในการแก้ไขความขัดแย้งและการปรับตัวของคู่ขัดแย้งในระดับย่อยอาจจะเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การสร้างควมไว้วางใจและการสร้างความยินยอมเรื่องความยุติธรรมได้ในอนาคต กล่าวคือ ตัวอย่างเรื่องราวการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่กับเหยื่อในอ.ตากใบ พร้อมกับการเข้าร่วมโครงการเยียวยาจิตใจของภาคประชาสังคม (ช่วงปี 2548) นำมาซึ่งการลดความหวาดระแวงระหว่างกันได้ในระดับที่สามารถสร้างข้อตกลงในการแก้ไขปัญหาในท้องถิ่นร่วมกัน เช่น การนำเข้าสินค้าเถื่อน และปัญหาเสพติด เป็นต้น ถือเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นว่าการแก้ไขความขัดแย้งร่วมกันระหว่างคู่ขัดแย้งในระหว่างที่ความรุนแรงยังดำเนินอยู่จนสามารถสร้างความไว้วางใจกันได้ในระดับหนึ่ง ทำให้ทั้งสองฝ่ายมีความพร้อมในการสานเสวนาเพื่อสร้างข้อตกลงเกี่ยวกับความยุติธรรมได้ อย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญยังอยู่ที่ว่าจะขยายระดับของปฏิบัติการเช่นนี้ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้อย่างไร รวมทั้งจะทำให้ผลลัพธ์ของปฏิบัติการเช่นนั้นมีความมั่นคงเพียงพอที่จะรองรับความขัดแย้งรอบใหม่ได้

อภิปรายผลและสรุปผลการวิจัย

บทสรุป

แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ความยุติธรรมเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง การให้ความยุติธรรมโดยไม่รีรอให้ความขัดแย้งยุติหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองระดับมหภาคเสียก่อนจึงเป็นข้อเสนอหลักของแนวคิดนี้

โดยเฉพาะในมิติการสร้างความยุติธรรมในความสัมพันธ์ชุดต่างๆ ซึ่งจะถือว่าเป็นฐานที่เหนียวแน่นในการรองรับความขัดแย้งหรือความรุนแรงที่ยังคงดำเนินอยู่ต่อเนื่อง นอกจากนี้ ท่ามกลางความขัดแย้งยังดำเนินอยู่ การให้ความยุติธรรมทางสังคม และความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice) ต่อเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นจะนำไปสู่การปรับสัมพันธ์ภาพทางสังคมซึ่งเป็นระดับรากฐานของความขัดแย้งจะสามารถนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้ในระยะยาว

เมื่อนำเอาแนวคิดเรื่องความยุติธรรมกับการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมาใช้ในสังคมที่ความขัดแย้งรุนแรงยังดำเนินอยู่ ภายใต้ข้อจำกัดของกฎหมายและพรมแดนรัฐชาติซึ่งผูกขาดการอำนาวยุติธรรมโดยกำหนดขอบข่ายการอำนาวยุติธรรมอย่างรัฐไทย แนวคิดความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจึงดูเหมือนจะใช้การได้ในปริภูมิของการตอบสนองข้อเรียกร้องเฉพาะหน้าและการแก้ไขความขัดแย้งเพียงในระยะสั้น โดยคงไว้ซึ่งการรักษาสถานภาพเดิม (status quo) ระหว่างคู่ขัดแย้งเท่านั้น ในบทความนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อเท็จจริงและข้อจำกัดของความยุติธรรมในปฏิบัติการแก้ไขความขัดแย้งใน สามจังหวัดชายแดนใต้และกระบวนการยุติธรรมท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงที่กำลังดำเนินอยู่ในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่สะท้อนจากเหตุการณ์ตากใบเป็นกระบวนการที่เต็มไปด้วยพลวัต การต่อสู้ต่อรอง และปะทะสังสรรค์ระหว่างการสถาปนาคุณค่าด้านสิทธิมนุษยชน ความยุติธรรม และสันติภาพ ท่ามกลางตัวแสดงต่างๆ และจากพลวัตดังกล่าวนี้เองที่ทำให้การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งไม่อาจดำเนินการได้อย่างราบรื่นหรือสามารถแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้โดยทั้งหมด ในทางกลับกัน การต่อสู้ต่อรองในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอันสะท้อนในเหตุการณ์ตากใบได้ส่งผลทำให้เกิดความแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งขึ้นเป็นบางส่วน ขณะที่บางส่วนไม่เกิดการแปลงเปลี่ยน (uneven transformation)

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- คณะกรรมการวิสามัญเพื่อสอบสวนและศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ. (2551). รายงานผลการสอบสวนศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้. กรุงเทพฯ: สภานิติบัญญัติแห่งชาติ.
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. (2549). การดำเนินกระบวนการยุติธรรมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ปัญหาและแนวทางแก้ไข. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2552). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปาดานี ฟอรัม. (2555). รายงานพิเศษการเจรจาสันติภาพระหว่างมุสลิมมลายูและรัฐไทย. ปัตตานี: ปาดานี ฟอรัม.
- พุทธณี กางกั้น. (ม.ป.ป.). โครงการวิจัย คุณธรรมในกระบวนการยุติธรรมกับการคอร์รัปชันเชิงอำนาจ. สนับสนุนโดย มูลนิธิผสวนวัฒนธรรม และศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม) สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์กรมมหาชน). เอกสารอัดสำเนา.

รัตติยา સાલે. (2549). **ปฏิสัมพันธ์ “ใหม่” : พุทธ-มุสลิมสามจังหวัดชายแดนใต้**. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้กับประเทศไทย ในโครงการสันติวิธี ความรุนแรง และสังคมไทย ปีที่ 1 จัดโดยโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) ร่วมกับศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร และคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 19 สิงหาคม 2549 ณ ห้อง 407 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

วศิน สุวรรณรัตน์. (2555). **การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้**. รายงานเสนอต่อสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. เอกสารอัดสำเนา.

ศิวัช ศรีโคงคางกุล. (2555). **เผชิญกับความรุนแรงด้วยความปรองดอง?: บทเรียนจากต่างแดน**. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

ศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้. (2559). **สถิติความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ระหว่างมกราคม 2547-สิงหาคม 2559**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <http://www.deepsouthwatch.org/>. (เข้าถึงวันที่ 16 สิงหาคม 2559).

ภาษาอังกฤษ

Abu-Nimer, M., Abdul, A. S., & Lakshitha, S. P. (2001). “Conclusion: The Long Road to Reconciliation.” In **Reconciliation, Justice, and Coexistence**, ed. M. Abu-Nimer. Lexington Books: 339-348.

Berghof Foundation. (2006). **The Systemic Approach to Conflict Transformation**. (online). Available: http://bps.p051916.de/publications/SCT_Systemic_Conflict_Transformation_Complete.pdf. (Accessed 2 February 2010).

- Curle, A. (1971). **Making Peace**. London: Tavistock Publications.
- Galtung, J. (2001). After Violence: 3R, Reconstruction, Reconciliation, Resolution, Coping With Visible and Invisible Effects of War and Violence. In **Reconciliation, Justice and Coexistence**, ed. Abu-Nimer, M., Lexington Books: 3-24.
- Graham, D. (2005). Trauma, Place and Politics of Memory: Bloody Sunday, Deery, 1972-2004. **History Workshop Journal**. 59(1): 151-178.
- Hess, D. and Martin, B. (2006). Repression, backfire, and the theory of transformative events. **Mobilization**, 11(1), June 2006: 249-267.
- Lederach, J. P. (2003). **The Little Book of Conflict Transformation**. Intercourse, PA: Good Books.
- Roht-Arriaza, N., & Javier M. (2006). **Transitional Justice in the Twenty-First Century Beyond Truth versus Justice**. New York: Cambridge University Press.
- Shultziner, D. (2011). **Events, Transformative Events, and Democratization: A Theoretical Framework**. APSA 2011 Annual Meeting Paper. (online). Available: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1902911. (Accessed 19 March 2010).

สัมภาษณ์

ดอน ปาทาน. 13 มิถุนายน 2555. สัมภาษณ์.

นายทหารระดับสูง กอ.รมน.ภาค 4 ส่วนหน้า. 9 มิถุนายน 2555. สัมภาษณ์.

พนักงานสอบสวนผู้ชำนาญการ สภ.สุโขทัย. 4 มิถุนายน 2555. สัมภาษณ์.

พนักงานสอบสวนผู้ชำนาญการ สภ.สุโขทัย. 4 มิถุนายน 2555. สัมภาษณ์.

รองผอ.กอ.รมน.. 9 มิถุนายน 2555. สัมภาษณ์.

อดีต ผบ.ฉก.ที่ 30 อ.ตากใบ และอดีตรองผบ.ฉก.จังหวัดนราธิวาส. 10 มกราคม 2555. สัมภาษณ์.

อดีต ผบ.ตำรวจภูธรภาค 9. 1 มิถุนายน 2555. สัมภาษณ์.

อดีตปลัดจังหวัดนราธิวาส. 18 มิถุนายน 2555. สัมภาษณ์.

อดีตรองและแม่ทัพภาคที่ 4. 18 มิถุนายน 2555. สัมภาษณ์.

อดีตรองผู้ว่าราชการจังหวัดนราธิวาสเมื่อปี 2547. 26 มิถุนายน 2555. สัมภาษณ์.

Lederach, John Paul. 13 พฤษภาคม 2554. Interview.